

Εἰσήγησις ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΩ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ,
τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας

Ἡ παροῦσα κρίσις ἐγκαινιάζει τὰ διαγωνίσματα ἅτινα προκηρύσσονται εἰς μνήμην Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, συσταθέντα δι' εὐγενοῦς προσφορᾶς τῆς κ. Ἑλένης Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἀνεψιᾶς τοῦ μεγάλου Ἑλλήνος γλωσσολόγου. Εἰς τὰ διαγωνίσματα ταῦτα θὰ βραβεύωνται ἐπιστημονικαὶ μελέται, δι' ὧν προάγεται ἡ ἔρευνα τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνισχυομένης οὕτω τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐθεμελίωσεν ὁ ἀοίδιμος καθηγητὴς καὶ τὸ ὅποῖον τὸν ἀνέδειξε διεθνῶς ὡς ἐπιστημονικὸν ἐρευνητὴν πρώτου μεγέθους. Τὰ διαγωνίσματα προκηρύσσει τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, διεξάγει δὲ τριμελὴς κριτικὴ ἐπιτροπεία ὀριζομένη ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἣς προεδρεύει ὁ ἐκάστοτε καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας καὶ μετέχουν δύο ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Κατὰ ταῦτα μέλη τῆς ἐπιτροπείας ταύτης ἐν τῷ παρόντι ὠρίσθησαν¹ ὁ καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας κ. Γεώργ. Ι. Κουρμούλης, ὁ καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας κ. Νικ. Β. Τωμαδάκης καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας κ. Στυλ. Κορρές. Ἡ ἐπιτροπεία συνῆλθε ἐν τῷ Γλωσσολογικῷ Σπουδαστηρίῳ πρὸς κρίσιν τῶν ὑποβληθέντων ἔργων τῇ 2ῃ Μαΐου 1960 καὶ ἐνέκρινε τὴν εἰσήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Κουρμούλη, ἔχουσιν οὕτω:

Πρὸς κρίσιν ὑπεβλήθησαν τὰ ἔργα τοῦ κ. Σταμ. Καρατζᾶ «*L'origine des dialectes Néo-Grecs de l'Italie meridionale*» καὶ τοῦ κ. Χ. Παπαχριστοδούλου «*Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ἰδιωμάτων*».

Ἀμφότεροι οἱ προσελθόντες εἰς κρίσιν εἶναι γνωστοὶ ἐρευνηταί. Ὁ κ. Σταμ. Καρατζᾶς εἶναι παλαιὸς συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἤδη ὑφηγητὴς τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ἀμβούργου, ἐπιστήμων γλωσσολόγος καὶ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ γνωστὸς δόκιμος ἐρευνητὴς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Ὁ κ. Παπαχριστοδούλου, γυμνασιάρχης ἐν Ρόδῳ καὶ Ρόδιος ἔχει ἀπὸ μακροῦ

1. Συνεδρία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1957.

καταστῇ εὐφήμως γνωστὸς εἰς τοὺς κύκλους τῶν νεοελληνιστῶν, ὥς ἀκάματος συλλογεὺς καὶ μελετητὴς τοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ θησαυροῦ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος.

Τὸ ὑποβληθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Καρατζᾶ πρὸς κρίσιν ἔργον « *L'origine des dialectes Néo - Grecs de l'Italie méridionale* » Paris 1958 ἐκ σελ. 355 ἔδημοσιεύθη τῇ συνδρομῇ τοῦ Centre National de la Recherche Scientifique τῆς Γαλλίας εἰς τὴν σειρὰν Collection de l'Institut d'Études Byzantines et Néo - Helleniques de l'Université de Paris (Fascicule 18). Πρόκειται λοιπὸν περὶ ἔργου ὅπερ ἔχει ἤδη ἓν τινι βαθμῷ ἐκτιμηθῆ, ἐφ' ὅσον, ἡ ἔκδοσίς του ἐχρηματοδοτήθη ὑπὸ σπουδαίου ἐπιστημονικοῦ κέντρου καὶ υἱοθετήθη περιληφθὲν εἰς διεθνῶς γνωστὴν σειρὰν ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεων. Ἄλλως τε τὸ βιβλίον τοῦ κ. Καρατζᾶ ἐκρίθη ὡσαύτως εὐμενῶς ὑπὸ εἰδικῶν εἰς γνωστὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικά.

Πραγματεύεται ἐκ νέου τὸ ἥδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τεθὲν ζήτημα ἂν ἡ λαλουμένη σήμερον ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ ὑπὸ δεκάδων τινῶν χιλιάδων ἀτόμων ἑλληνικὴ γλῶσσα συνεχίῃ ἀρχαίαν παράδοσιν, ἂν δηλαδὴ ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς ἑλληνικῆς, ἡ ὁποία ἐλαλεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰς αὐτόθι ἑλληνικὰς ἀποικίας ἣ ἂν ἡ παράδοσις αὕτη διακόπη κάποτε κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον θὰ ἐξέλιπε καὶ ἡ γλῶσσα του, ὥς εἰκός, θὰ ἐσιγήθη, βραδύτερον δὲ εἰς χρόνους Βυζαντινοὺς διὰ νέων ἐποικισμῶν κατωκλήθη καὶ πάλιν ὁ τόπος ὑπὸ Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι εἶναι φορεῖς τῆς γλώσσης, ἣτις λαλεῖται σήμερον. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἀποικιακὸν ἑλληνικὸν στοιχεῖον τῆς περιοχῆς ἐπέζησε τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν διατηρῆσαν τὴν γλῶσσαν του μέχρι σήμερον, εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ σημερινὴ γλῶσσα τῶν Ἑλληνοφώνων τῆς Κάτω Ἰταλίας εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν Βυζαντινῶν ἀποίκων, ἄσχετος πρὸς τὴν ἐν τῷ τόπῳ λαλουμένην κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς φορεῖς ταύτης. Αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ τοὺς πρωίμους Βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι ὀλίγαι καὶ ἐν πολλοῖς ἀσαφεῖς ¹, ὥς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἀποκομίσῃ οὐσιαστικὴν βοήθειαν ἐξ ἀσφαλῶν συμπερασμάτων τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τοῦ ζητήματος.

Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν κυρίως δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ σπουδαιότης τοῦ ζητήματος ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν διαπρεπῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐδιχάσθησαν ἐνωρὶς καὶ ὑπεστήριξαν ἄλλοι μὲν τὴν πρώτην

1. Πβ. τὸ κεφ. Von der Antike bis Byzanz ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ G. R o h l f s, Griechen und Romanen in Unteritalien, Genève 1924 καὶ τὸ κεφ. Arguments historiques τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Καρατζᾶ.

ἄλλοι δὲ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο ἀπόψεων¹. Κυρίως δ' ὅμως τὸ ζήτημα ἐτέθη ὑπὸ αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν θεώρησιν ἀφ' ἧς ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἔργα τοῦ Giuseppe Morosi: Studi sui dialetti Greci della terra d'Otranto (1870), Dialetti romaici del mandamento di Bova in Calabria (1874), L'elemento greco nei dialetti dell'Italia meridionale (1890). Διὰ τῶν μελετῶν τούτων γίνεται τὸ πρῶτον ἐπαρκῶς γνωστὴ ἡ διάλεκτος, τὸ πρῶτον δ' ὡσαύτως διατυποῦται ἐν αὐτοῖς ἡ θεωρία τοῦ Ἰταλοῦ σοφοῦ, καθ' ἣν ἡ λαλουμένη ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ ἑλληνικὴ δὲν συνεχίζει ἀρχαίαν παράδοσιν, ἀλλ' εἶναι ἡ γλῶσσα ἐγκαθιδρυθέντων ἐκεῖ νεωτέρων Ἑλλήνων ἀποίκων ἀπὸ τοῦ XI μέχρι τοῦ XIII αἰ. μ.Χ. Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ περὶ τὸ θέμα ἀσχολούμενοι Ἰταλοὶ ἐρευνηταὶ ἔχονται ἔκτοτε κατὰ βάσιν τῆς ἀνωτέρω θεωρίας καὶ ὅτι ἡ ἔκτοτε σημειωθείσα πρόοδος τῆς ἐρεῦνης ὠδήγησεν ἐν Ἰταλίᾳ εἰς ἀπλὴν μόνον μετατόπισιν τῆς χρονικῆς βάσεως αὐτῆς. Οὕτως ὁ Carlo Battisti², διαφερόμενος πρὸς τὸν Morosi, διετύπωσε παραλλάσσουσαν ἰδίαν θεωρίαν περὶ συστηματικῆς προσπαθείας ἐκ νέου ἑξελληνισμοῦ τῆς Κάτω Ἰταλίας εἰς χρόνους Βυζαντινούς ἀπὸ τοῦ VII αἰ. κέξ.³. Κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἡ «βυζαντινὴ» θεωρία ὑποστηρίζεται ζωηρῶς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ καθηγητοῦ κ. O. Parlangèli οὗτινος κυρίως τὸ ἔργον Sui dialetti romanzi e romaici del Salento, Milano 1953 παρώθησε τὸν κ. Σ. Καρατζᾶν νὰ γράψῃ τὴν ἐνταῦθα κρινομένην μελέτην.

Πρὶν ἢ λεχθῶσι τὰ πρέποντα περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τῆς μελέτης τοῦ κ. Καρατζᾶ, εἶναι ὁ τόπος ἐνταῦθα νὰ τονισθῇ ὅτι τὴν θεωρίαν Morosi ἀνέτρεψεν εὐθὺς σχεδὸν ἀπὸ τῆς διατυπώσεώς της, ἡ ὁξεῖα ἐπιστημονικὴ παρατηρητικότης τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι. Λέγω δὲ ὅτι πρέπει νὰ τονισθῇ τοῦτο, διότι μολονότι πρόκειται περὶ γενναίας προσφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, παραγνωρίζεται ἢ ὑποτιμᾶται τοῦτο ὑπὸ τινων τῶν νῦν γραφόντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων. Οὕτω καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Καρατζᾶς — τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ σημαντικὸν καὶ ἀξιοπρόσεκτον κενὸν τῆς μελέτης του — δὲν φαίνεται ὢν ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς σημασίας τῆς συμβολῆς τοῦ μεγάλου διδασκάλου ἡμῶν εἰς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα⁴. Τὴν ὅλην ἀντίθεσιν τοῦ Χα-

1. Ἰδ. Γ. Χατζιδάκι, MNE 2, 481 κέξ.

2. Appunti sulla storia e sulla diffusione dell'ellenismo nell'Italia meridionale, Revue de Linguistique Romane 3 (1927) 1-91.

3. Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τῆς διαλέκτου καὶ τοῦ ζητήματος ἰδ. παρ' O r o n z o Parlangèli, Sui dialetti romanzi e romaici del Salento, Milano 1953, σ. 87 κέξ., ἔτι δὲ παρὰ S. G. Kapsomenos, Die griechische Sprache zwischen Koine und Neugriechische ἐν Berichte zum XI Internationalen Byzantinisten Kongress, München 1958, II, 1, σ. 16-17.

4. Ἀντικειμενικώτερος ἐκτιμητὴς τῆς βασικῆς θέσεως τοῦ ζητήματος ἐμφανίζεται ὁ καθηγητὴς κ. Σ. Κασσωμένος, ὅστις δὲν παρέλειψε καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλὰ καὶ

τζιδάκι πρὸς τὴν θεωρίαν Morosi ὑπολαμβάνει ὡς συνισταμένην εἰς βραχείας τινὰς παρατηρήσεις: « Malgré l'opposition de G. Hatzidakis qui, dans de brèves remarques, admettait la continuité ininterrompue du grec dans les territoires de la Grande Grèce de jadis, depuis les premières colonisations de l'Hellénisme pré-chrétien jusqu'à présent... ». Καὶ κατωτέρω ἀορίστως καὶ σχεδὸν παρεμπιπτόντως: « si l'on excepte Hatzidakis, qui s'était opposé à la théorie de Morosi avant Rohlfs même... »¹.

Νομίζομεν ὅτι οὕτω δὲν ἐκπληροῦνται, ὥς θὰ ἔδει, τὸ ὀφειλόμενον ἐπιστημονικὸν χρέος πρὸς τὸν Χατζιδάκιν, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὗτος ἀναμφισβητήτως εἶναι ὁ πρῶτος καὶ μόνος εἰς τὴν ἐποχὴν του, ὁ ὁποῖος ὑπέδειξε τὴν ἀδυναμίαν τῆς θεωρίας Morosi καὶ προέβαλε τοὺς ἐπιστημονικοὺς λόγους, δι' οὓς ἐπιβάλλεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ λαλουμένη συνεχίζει ἀδιάκοπον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἑλληνικὴν γλωσσικὴν παράδοσιν. Ὁ θεωρῶν σήμερον ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον τοῦ ζητήματος, ἀποκομίζει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ κατόπιν ἔρευνα ἐξεμεταλλεύθη ἐπιμελῶς πάντα τὰ παρατηρήματα τοῦ Χατζιδάκι, ὅτι πάντα σχεδὸν συνεπλήρωσε ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρου ὕλικου καὶ εὐρυτέρας ἐρεῦνης, ἀλλ' ὅτι οὐδὲν τούτων παρέστη ἀνάγκη νὰ τροποποιήσῃ κατὰ βάσιν, ἔτι δὲ μᾶλλον οὐδὲν τούτων κατωρθώθη νὰ ἀνατραπῇ ἐξ ἀντιθέτου πλευρᾶς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Χατζιδάκι ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ ἀποτελῇ τὴν πλέον ἀκαταμάχητον θέσιν ἐναντίον τῆς « Βυζαντινῆς θεωρίας ». Ἡ προβολὴ δὲ ἐνταῦθα τῆς διδασκαλίας τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ δὲν σκοπεῖ βεβαίως νὰ μειώσῃ τὸ παράπαν τὸν ὀφειλόμενον μέγαν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑψηλὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν ἀνεκτιμήτου ὄντως ἀξίας ἐπιστημονικὴν προσφορὰν τοῦ Gerhard Rohlfs, ἄνευ τῆς ἀκαμάτου ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος τοῦ ὁποίου οἱ λόγοι τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Χατζιδάκι πρὸς τὴν θεωρίαν Morosi θὰ παρέμεναν ἴσως μέχρι σήμερον ἀδιαφώτιστοι καὶ ἡ ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Morosi ἐπιχειρηματολογία ἀσυμπλήρωτος, οὔτε βεβαίως νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς θετικῆς προσφορᾶς τῶν ἡμετέρων νεωτέρων ἐρευνητῶν Σ. Καψωμένου καὶ Σ. Καρατζᾶ.

Κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ φερωνύμου τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι διαγωνίσματος, τὰ βασικὰ παρατηρήματα, ἅτινα διετύπωσεν οὗτος ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Morosi, διὰ νὰ δειχθῇ

ἐνθ' ἀν., σ. 16 - 17 νὰ γράψῃ: Obwohl diese Ansicht (δηλ. ἡ τοῦ Morosi) von Hatzidakis (Einl. in die neugriech. Gramm. 44 ff, MNE II 480 ff) widerlegt wurde, wurde sie von den meisten ohne weitere Nachprüfung übernommen, bis sie G. Rohlfs auf Grund von ausgedienten sowohl die griechischen wie die romanischen Dialecte Unteritaliens berücksichtigenden Forschungen erfolgreich bekämpfte.

1. Καρατζᾶς, σ. 18 - 19 καὶ σ. 20.

ὅτι πάντα ταῦτα ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς ἐναντίον τῆς θεωρίας ταύτης ἐπιστημονικῆς ἐπιχειρηματολογίας :

Ἐν συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῆς 11ης Μαρτίου 1890¹, ὁ Χατζιδάκις ἀνήγγειλε πρὸς τοὺς ἐταίρους τὸν θάνατον τοῦ Giuseppe Morosi, ἀπένειμε δὲ τὸν ὀφειλόμενον δίκαιον ἔπαινον πρὸς τὸν ἀκάματον ἐρευνητὴν καὶ μελετητὴν τῆς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ λαλουμένης ἑλληνικῆς. Ἐν συνεχείᾳ ἀνέπτυξε πῶς εἶχε τὸ ζήτημα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Morosi, ἀνέφερε δὲ πάντας τοὺς ἀσχοληθέντας ἐν οἷς καὶ τὸν πολὺν Fr. Aug. Pott, ὅστις εἰς διατριβὴν του ἐν Philologus I A (1856) σ. 244 - 269 ὑπὸ τὸν τίτλον « Altgriechisch im heutigen Kalabrien? » ἀπέρριψε τὴν δυνατότητα καταγωγῆς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἐκ τῶν ἀρχαίων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος Ἑλλήνων, ἐπικαλούμενος τὸ γνωστὸν χωρίον τοῦ Στράβωνος² καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ γλῶσσα ἦν λαλοῦσι κατὰ τὴν προφοράν, τοὺς γραμματικὸς τύπους, τὰς παραγωγικὰς καταλήξεις κλπ. ἐλέγχουν τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν, ἐπομένως οἱ τὴν γλῶσσαν ταύτην λαλοῦντες δὲν εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος. Εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ Pott ὁ Χατζιδάκις ἀντιπαρετήρησε : « Τὸ ἐκ τῆς γλώσσης συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι ὁμολογουμένως ἀναγκαῖον, ἀφοῦ σήμερον εἶναι γνωστὸν, ὅτι σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης διάλεκτοι ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κατέληξαν εἰς τὴν Κοινὴν καὶ δὴ ὅπως ἐν ταῖς λοιπαῖς Δωρिकाῖς χώραις, ἤγουν ἐν Κρήτῃ, ἐν Πελοποννήσῳ κλπ. δὲν λαλεῖται ἡ ἀρχαία Δωρική, πλὴν ἐν Κυνουρίᾳ, εἰ καὶ ὁμολογουμένως οὐδεμία οὐδέποτε ἐπῆλθεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις διακοπὴ τῆς παραδόσεως τῆς ζώσης γλώσσης, οὕτως ἡδύναντο νὰ διασωθῶσι μὲν ἀρχαιοῦθαι οἱ Ἕλληνες τοῦ Ρηγίου καὶ τοῦ Ὑδροῦντος, νὰ λαλῶσι δ' ὅμως οὐχὶ τὴν ἀρχαίαν ἀλλὰ τὴν κοινὴν καὶ δὴ σήμερον τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ μετὰ προφορᾶς βεβαίως νέας καὶ οὐχὶ ἀρχαίας »³. Δηλονότι εὐθύς ὥς ἔθιξε τὸ ζήτημα ὁ Χατζιδάκις προέβαλε τοὺς ἀγλαοὺς καρποὺς τῆς διδασκαλίας του περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἀπὸ τῆς Κοινῆς, ὑποδεικνύων τὴν ἀκολουθητέαν ὁδὸν πρὸς ἐρευναν πάσης ἄλλης Νεοελληνικῆς διαλέκτου, πλὴν τῆς Τσακωνικῆς. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Pott ἐπανέλαβε καὶ ὁ Morosi, ἐπαναλαμβάνουσι δὲ κατὰ καιροὺς μέχρι σήμερον οἱ Ἱταλοὶ ἐρευνηταί, οἱ δὲ ἀντιφερόμενοι πρὸς αὐτοὺς ἡμέτεροι καὶ ξένοι ἀνατρέπουν τὴν κακοδιδασκαλίαν ἐπαναλαμβάνοντες τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χατζιδάκι, χωρὶς πάντοτε νὰ φαίνεται ποῖος εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας. Τελευταίως ὁ G. Rohlf, ἀντικρούων τὸν O. Parlangèli ὅστις ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐπιχείρημα Pott - Morosi, γρά-

1. Ἰδ. Ἀθηνᾶ 2 (1890) σ. 697 κέξ.

2. Ἰδ. κατωτ. σ. 505.

3. Ἀθηνᾶ 2 (1890) 698 - 699.

φει: « Ist es nicht unglaublich: 80 Jahre nach den Arbeiten von Morosi (1870-1878) wiederholt Parlàngeli die längst überwundene Argumente seines italienischen Landsmannes! »¹. Κατὰ τὴν συνεδρίαν ἐκείνην τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας ὁ Χατζιδάκις, ἴσως ἐπειδὴ ἐνεκρολόγει ἄνδρα φίλον καὶ θεράποντα τῆς ἐπιστήμης ὁτρηρόν, ἐξέφρασε μετὰ πολλῆς λεπτότητος καὶ ἐπιφυλάξεως ὅ,τι ὀλίγον βραδύτερον διειτύπωσε σαφέστερον εἰπὼν καὶ γράψας ἐν παρόδῳ καὶ παρενθέσει: « Λεκτέον ἐν παρόδῳ ὅτι δύναται τις νομίζω νὰ διῴσχυρισθῇ ὅτι καὶ ἀρχαιοῦθεν ἐσώθησαν αὐτόθι Ἕλληνες. Λέγω τοῦτο ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τύπους οἷον ἡ φίλα..., κλέφτα..., ἡ φιλομένα..., ἐφίλασα κτλ. ἃ δύναται νὰ εἶναι Δωρικά. Οὐδὲ τοῦ Στράβωνος ἡ μαρτυρία κωλύει, διότι οἱ ἀνωτέρω τύποι λέγονται ἐν Βονα παρὰ τὸ Ρήγιον, ἔνθα καὶ κατὰ Στράβωνα ἐλαλεῖτο ἡ ἐλληνική. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε ἀκριβέστερον » (Ἀθηνᾶ 2, 700).

Δύο ἔτη βραδύτερον, τῷ 1892, ὁ Χατζιδάκις ἐν τῇ Einleitung χρησιμοποιεῖ τὸ Κατωῖταλικὸν ὕλικὸν ἄλλοτε διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ διάλεκτος ὁμοῦ μετ' ἄλλων Νεοελληνικῶν διατηρεῖ κατάλοιπον παλαιοῦ Δωρικοῦ α (σ. 97-98), ἄλλοτε διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τονισμοὶ οἷον Κατωῖταλ. κόσσυφα ἔναντι Κρητ. κοτσυφὸς « auf alte Doppelformen zurückzuführen sind » (σ. 437). Ἐν τῷ κεφαλαίῳ μάλιστα Die Entstehungsepoche des Neugriechischen ἐν ὑποτίτλῳ Ergebnisse der griechischen Sprachgeschichte (σ. 228-229) πραγματευόμενος λέξεις καὶ τύπους, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις εἶναι περιορισμένη εἰς ὠρισμένας περιοχὰς καὶ δὴ μεταξὺ ἄλλων εἰς Κρήτην, Πελοπόννησον, Ρόδον, Κάτω Ἰταλίαν κ.ἄ. ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα « dass diese Gegenden nie von griechischen Bevölkerung ganz entblösst gewesen sind, dass also die behauptete Neucolonisierung von Byzanz aus nicht nöthig war »².

Τὸ ἐνταῦθα ἐν βραχεὶ λεχθὲν περὶ τῆς Κατωῖταλικῆς κρίνει ἀνεπαρκὲς ὁ Χατζιδάκις, ἔνεκα τῆς γενικῆς κρατούσης τότε γνώμης τῶν Pott-Morosi περὶ τῆς Βυζαντινῆς προελεύσεως τῆς διαλέκτου ταύτης, διὸ καὶ ἐπανέρχεται ἐν τέλει τοῦ τόμου ἐν Berichtigungen und Nachträge, σ. 442 κέξ. καὶ ὑποστηρίζει τὴν θέσιν του. Συμπληρῶν ἔτι δὲ καὶ ἀναπτύσσων περαιτέρω ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος εἶχε πρὸ διετίας ἐκθέσει ἐν Ἀθηνᾶ νεκρολογῶν τὸν

1. Glotta 38 (1959) 102, σημ. 2.

2. Κατὰ τὴν ἀναδημοσίευσιν τοῦ κεφαλαίου τούτου ἐν MNE 1, 406 κέξ. κατέληγεν εἰς ἀκόμη κατηγορηματικώτερον συμπέρασμα: « Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα σαφέστατα μαρτυροῦσιν, ὅτι αἱ χῶραι αὗται οὐδέποτε ἔμειναν ἔρημοι Ἑλλήνων, καὶ δὴ ἡ μετὰ μεγάλου πατάγου ὡς ἀναντίλεκτος ἀλήθεια διατυμπανισθεῖσα ἐρήμωσις καὶ ἔπειτα νέα τῶν χωρῶν τούτων ἐποίκησις ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξελέγχεται ἱστορικῶς ψευδής » (σ. 480).

Mogosi¹ ἀντικρούει πρῶτον τὴν ἄποψιν τοῦ Budinszky² καθ' ἣν αἱ ἐν Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας ἑλληνικαὶ γλωσσικαὶ νησιῖδες δὲν εἶναι ὑπολείμματα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς, ἀλλ' ἡ γλῶσσα Ἑλληνοφώνων Ἀλβανῶν ἐποικισθέντων αὐτόθι περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνος. Κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν ἀντικρούει τὴν ἄποψιν ταύτην, παρατηρῶν ὅτι τὰ ἐπιχώρια ταῦτα ἀρχαιοπινῇ στοιχεῖα τῆς διαλέκτου³, ἀποκλείεται νὰ ἐκόμισαν ἑλληνιστὶ λαλοῦντες ἐξ ἄλλου ἑλληνικοῦ τόπου, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἀπὸ μακροῦ εἶχον ἐκκλείψει εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἡ διάλεκτος δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐξ Ἑλλήνων ἐγκατασταθέντων κατὰ τοὺς ὑστέρους Βυζαντινοὺς χρόνους, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι ἡ ἰδίᾳ πρὸς τὴν γλῶσσαν ἣν παρέχουν τὰ ὑπὸ τῶν Trinchera, Cusa, Spata, Ζαμπελίου δημοσιευθέντα γλωσσικὰ μνημεῖα. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου, συνεχίζει, οἱ Ἱταλοὶ ἐπιστήμονες ἀνάγουν μὲν τὴν προέλευσιν τῆς διαλέκτου εἰς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀρνοῦνται δ' ὅμως τὴν ἀδιάκοπον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος γλωσσικὴν παράδοσιν. Ἀναφέρεται καὶ πάλιν εἰς τὸν Pott, λέγων ὅτι καὶ τὸ νεωτερικὸν τῆς διαλέκτου οὐδὲν ἀποδεικνύει⁴, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ ἕτερον ἐπιχείρημα τοῦ Pott, δηλονότι ἡ προσαγωγή τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος VI 253⁵, ὅπερ φαινομενικῶς φαίνεται ἰσχυρόν, μόνον ὡς γενικὴ μαρτυρία ἐκλατινισμοῦ τῆς Ἱταλίας, μὴ ἀποκλείουσα τοπικὴν διατήρησιν τῆς ἑλληνικῆς, δύναται νὰ ἐκληφθῇ. Ἐν συνεχείᾳ προσάγει, ὡς ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς ἀδιακόπου παραδόσεως τῆς Κατωῖταλικῆς, ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐκ Συρακουσῶν, Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως χρονολογουμένας ἀπὸ τοῦ III-VI αἰ. μ.Χ. Αὗται ἐγράφησαν ἑλληνιστὶ « weil die Bewohner dieser Länder noch das Griechische gebrauchten » (σ. 444). Τέλος τὴν ἄποψιν τοῦ Budinszky⁶, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διετηρήθη μὲν κατὰ χώραν οὐδέποτε ἐκβληθεῖσα ὑπὸ τῆς λατινικῆς, ὑπέκυψε δ' ὅμως πρὸ τῆς ὁρμῆς τῆς νεωτέρας καὶ ἰσχυροτέρας ἰταλικῆς γλώσσης καὶ ἐθνότητος, ἀνατρέπει διερωτώμενος ποῦ καὶ πῶς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν νεωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων αὐτῶν δυνάμεων τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ ἑθνότητος. Ἐφ' ὅσον, λέγει, εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 535-1071

1. Ἰδ. ἄνωτ. σ. 503.

2. B. Budinszky, Die Ausbreitung der lateinischen Sprache, Berlin 1881 σ. 46.

3. Π.χ. ὁ πυρρῖα, addi = ἄλλη, ἀνναζζία = ναυσία, ὁ κλέφτα, ἡ φίλα, διαφάγωει = διαφαύει, ἐφίλασα, φρέα, χαλιπό, χίμαρο, νήπιο, ποδάργα, λίθο, σιέο, δέσαι = δέσσαι κλπ.

4. Ἰδ. καὶ ἄνωτ. σ. 503.

5. « Nunc δὲ πλὴν Τάραντος καὶ Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως ἐκβαρβαροῦσθαι συμβέβηκεν ἅπαντα, καὶ τὰ μὲν Λευκανοὺς καὶ Βρεττίους κατέχειν, τὰ δὲ Καμπανούς. Καὶ τούτους λόγῳ, τὸ δ' ἀληθὲς Ρωμαίους, καὶ γὰρ αὐτοὶ Ρωμαῖοι γεγόνاسιν ».

6. Ἐνθ' ἄν., σ. 44 καὶ 46.

μ.Χ. ἡ Ἰταλία καὶ ἰδίως ἡ Κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία ἐτέθησαν ὑπὸ ἑλληνικὴν διοίκησιν καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ 733 τόσον ἡ Σικελία ὅσον καὶ ἡ Κάτω Ἰταλία ὑπήχθησαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι φανερόν ὅτι θὰ ἦτο ἀδύνατον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ ἑλληνικὴ, ἧς ἡ παρουσία μαρτυρεῖται ἐπιγραφικῶς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ μέχρι τοῦ 535 μ.Χ.¹ Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν μᾶλλον, συνεχίζει, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς ἐνισχύθη ἐκ τῆς παρουσίας ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς δικαστικῆς, διοικητικῆς κλπ. ἐξουσίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν: « Und dass dies wirklich der Fall ist, erfahren wir aus den Italograeca des X. XI. XII. Jarh., wodurch die griechische Sprache als sehr verbreitet nachgewiesen wird » (σ. 445). Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, καταλήγει, καὶ φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως βεβαιοῦται, ὅτι νέοι ἀποικοὶ ἐγκατεστάθησαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ. Οἱ νέοι αὐτοὶ ἀποικοὶ ἐνίσχυσαν τὸ ἐξ ἀρχαίων χρόνων ἐπιβιοῦν ἑλληνικὸν στοιχεῖον, τὴν γλῶσσαν τοῦ ὁποίου προδίδουν ἀρχαϊσμοὶ (φίλα, κλέφτα, ἐφίλασα κλπ.), τῶν ὁποίων φορεῖς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι οἱ νεώτεροι αὐτοὶ ἀποικοὶ.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Χατζιδάκι, διατυπωθεῖσα εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ γνώσεις περὶ τῆς ἐν Κάτῳ Ἰταλίᾳ ἑλληνικῆς ἦσαν εἰσέτι περιορισμέναι καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μόλις ἤρχιζε τότε καὶ δὴ καὶ ὠδήγει εἰς ἀντίθετα συμπεράσματα, ταλαντεύεται βεβαίως κατ' ἀρχάς, ὅπως εἶναι φυσικόν, μεταξὺ πραγματικῆς ἀποδείξεως καὶ θεωρητικῆς συλλήψεως, διὰ νὰ ἐνισχυθῇ ἐν συνεχείᾳ κλιμακῶδ' ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ νὰ δλοκληρωθῇ ὑπὸ τῶν ἐξόχων ἔργων τοῦ G. Rohlfs καὶ τῶν συμβολῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ἐρευνητῶν².

Ὁ Χατζιδάκις δὲν παρέλειπεν εὐκαιρίαν διὰ νὰ προσάγῃ στοιχεῖα ἐνισχύοντα τὴν θεωρίαν του, ἅτινα μάλιστα πολλάκις συνεπλήρωσε κατὰ τὰς συγκεντρωτικὰς ἀναδημοσιεύσεις τῶν ἐγκατασπάρτων διατριβῶν του. Οὕτως ἐν Ἀθηνᾶ 3 (1891) σ. 257 (= MNE 1, 94-95) γράφει: « Ὅμοίως ἡ

1. Τὴν ἐπιγραφικὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Χατζιδάκι ἐνίσχυσε βραδύτερον ὁ G. Rohlfs διὰ προσαγωγῆς πλουσιωτέρου ἐπιγραφικοῦ ὕλικου, δημοσιευθέντος μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς *Einleitung* ἰδ. G. Rohlfs, *Griechen und Romanen in Unteritalien*, Genève 1924, σ. 82 κέξ.

2. Τὴν περαιτέρω ἔρευναν τῆς διαλέκτου διευκολύνει νῦν τὰ μέγιστα ἡ ὑπὸ τοῦ Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neogreci πραγματοποιηθεῖσα λαμπρὰ ἐκδοσις τῶν *Testi Neogreci di Calabria*, Palermo 1959. Διὰ τῆς μνημειώδους ταύτης ἐκδόσεως τίθεται ἀμέσως εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐρευνητῶν πλουσιώτατον ἀξιόπιστον γλωσσικὸν ὕλικόν, ἱκανὸν νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τῆς Κατωῖταλικῆς ἀπὸ πάσης παρερμηνείας.

μεσημβρινή Ἰταλία διὰ τοῦ ὁ κλέφτα ἀντὶ ὁ κλέπτας (Bona Pellegr. 28), ἡ φίλα αὐτόθι 24, ἡ φιλομένα αὐτόθι 251, ἐφίλασα ἀντὶ ἐφίλησα, ὅπως θαυμαστικῶς ἀναμιμνήσκει τὸ τοῦ Θεοκρίτου: ἔστι καὶ ἐν κενεοῖσι φιλάμασι..., ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς γλώσσης λαλουμένης ἐν Ἰταλίᾳ ὑπῆρξε συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος». Ἐπίσης συμπληρῶν ἐν MNE 1, 650-651 παλαιότεραν διδασκαλίαν τοῦ περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δυνάμεως τῶν διαλεκτικῶν ἰδιωμάτων διὰ τὴν ὀρθογράφειν τῶν εἰς -πουλλος, -πουλλα, -πουλλον, πουλλὶ κλπ. παρατηρεῖ: «Καὶ αἱ τῶν Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων διάλεκτοι διδάσκουν ὅτι οὐδὲν κοινὸν τῷ πουλλὶ καὶ πουλάρι· διότι καὶ ἐν ταύταις τὸ διπλοῦν λλ διαστέλλεται ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ ἀπλοῦ, οὕτως ὥστε τὸ μὲν ἀπλοῦν λ μένει ἀπαθές, τὸ δὲ διπλοῦν τρέπεται εἰς γλωσσικὸν dd. Ἐντεῦθεν λέγεται ἐν Ἰταλίᾳ πουλάρι μὲν μεθ' ἀπλοῦ ἀπαθοῦς λ, ἀλλὰ πούdda, πουddάκι, πουddédda, ὅπως καὶ maddl καὶ paddηκάρι καὶ ψαίddo = (ψύλλος) καὶ βάddω... κλπ.»¹. Ἐν ἔτει 1907 ἀναδημοσιεύων ἐν MNE 2, 480 κέξ. τὴν εἰς Morosi νεκρολογίαν τοῦ, ἐπαναλαμβάνει ἐν συνθέσει ὅσα ἐν τε τῇ Ἀθηνᾷ (2, 697 κέξ.) καὶ τῇ Einleitung (σ. 442 κέξ.) περὶ τῆς Κατωῖταλικῆς ὑπεστήριξε, μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ τῷ 1890 ὑπεστήριξε μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως, δύναται τῷ 1907 νὰ ὑποστηρίξῃ ὡς ἀναγκαῖον ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα: «Ἄν τις λάβῃ ταῦτα πάντα ὑπ' ὄψιν, τότε, νομίζω, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον λαλουμένη ἐν Ἰταλίᾳ».

Ταῦτα πάντα δύο δεκαετηρίδας πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πρώτου ἔργου τοῦ G. Rohlf's, Griechen u. Romanen in Unteritalien (1924). Πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ἀπονέμει τὸν δίκαιον ἔπαινον ὁ Χατζιδάκις, κρίνων αὐτὸ ἐνθουσιωδῶς ἐν BZ 25 (1925) 373 κέξ. Τὸν Ἑλληνα καθηγητὴν ἱκανοποίησεν ἡ ἐμφάνισις ἔργου, ὅπερ κατὰ ὑποδειγματικὴν ἐπιστημονικὴν πληρότητα ἀπεδείκνυνεν ὡς ὀρθὰ ὅσα ὁ ἴδιος ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων ὑπεστήριξε. Τὸ ὑλικὸν ὅπερ προσεκομίζετο νῦν ἦτο ἀσυγκρίτως ἀφθονώτερον τοῦ ἰδικοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη θέσις ἐθεμελιόυτο ἐπὶ πολὺ εὐρυτέρου πεδίου. Διὸ οὐδεμίαν πικρίαν φαίνεται αἰσθανόμενος ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, χωρὶς καὶ νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του, σημειοῦται εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Rohlf's, ὅτι ἡ ἄποψις ὅτι αἱ γλωσσικαὶ νησίδες τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀνάγονται κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος «tauchte sie hie und da nicht nur bei Dilettanten, sondern auch bei ernsthaften Gelehrten (z. B. Franc. Trinchera, Tomna Morelli) auf, ohne dass je freilich der geringste Versuch gemacht worden wäre,

1. Ἰδ. καὶ Γλωσσολογικὰς Μελέτας 1, 159 καὶ Γλωσσολογικὰς Ἐρεῦνας 1, 476.

eine solche Verknüpfung historisch und Sprachlich zu rechtfertigen »¹.

Ἐναντι τῆς ἐκδήλου αὐτῆς παραλήψεως μνείας τῆς ἰδικῆς του σημαντικῆς προσφορᾶς ὁ Χατζιδάκις ἠρκέσθη νὰ σημειώσῃ ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως ὑπὸ τοῦ Witte τῆς Κατωϊταλικῆς διαλέκτου « entstand in gelehrten Kreisen ein langer Streit über die Frage: ob diese griechisch sprechenden Leute eine ununterbrochene Fortsetzung der alten Griechen Unteritaliens bildeten oder ob sie von den im Mittelalter und in der Zeit der türkischen Eroberung Griechenlands nach Italien geflüchteten Griechen herstammen. Pott, Morosi und andere Gelehrte haben letzteres, *Referent ersteres angenommen und verteidigt* ».

Τούτων οὕτως ἐχόντων προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Ἡ πατρότης τῆς θεωρίας τῆς « συνεχείας » ἀνήκει εἰς τὸν Χατζιδάκιν ἢ τὸν Rohlfs; Ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκολος. Ὁ Χατζιδάκις ἔθηκε τὰ στερεὰ θεμέλια ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψώθη τὸ λαμπρὸν ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Rohlfs. Ὁ Χατζιδάκις συνέλαβεν, ὑπέδειξεν, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν τότε εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ δυνατοτήτων καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι:

1) Πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι διάλεκτοι κατέληξαν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς τὴν Κοινήν, πλὴν τῆς ἐν Τσακωνίᾳ καὶ σήμερον λαλουμένης. Ὅπως λοιπὸν εἰς τὰς λοιπὰς παλαιὰς Δωρικὰς χώρας, ἥτοι εἰς τὴν Κρήτην, Πελοπόννησον κλπ. δὲν λαλεῖται ἡ ἀρχαία Δωρική, εἰ καὶ οὐδέποτε ἐπῆλθεν εἰς τὰς χώρας αὐτὰς διακοπὴ τῆς παραδόσεως τῆς ζώσης γλώσσης, οὕτως ἡδύνατο νὰ διασωθοῦν μὲν ἀρχαιοῦθεν οἱ Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας νὰ λαλοῦν δ' ὅμως ὄχι τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ τὴν κοινήν καὶ δὴ σήμερον τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ μετὰ προφορᾶς βεβαίως νέας καὶ ὄχι ἀρχαίας. Κατὰ ταῦτα

1. Μόνον ἐν σ. 75 σημ. ἀναφέρει ὁ Rohlfs τὰ ἑξῆς: Skeptisch bleibt nur... und G. N. Hatzidakis, der mehrfach die Schwachen, auf ungenügenden Einblick in die griech. Sprachentwicklung beruhenden Beweispunkte der Morosichen Theorie angreift und selbst auf Grund der archaischen Züge dieser Mundarten sich für directe Anknüpfung an die Antike aussprechen möchte ».

2. BZ 25 (1925) 373. Παρὰ ταῦτα ἔτη πολλὰ βραδύτερον, τῷ 1947, ἔγραψε καὶ πάλιν ὁ Rohlfs ἐν τῇ μελέτῃ του Griechischer Sprachgeist in Süditalien, σ. 11: « Da man bis vor 20 Jahren der Meinung war, dass diese Sprachenklaven erst in byzantinischer Zeit (nicht vor dem 10 Jahrhundert) entstanden sein, hat man ihnen keine besondere Bedeutung beigelegt ». Ὁ Χατζιδάκις δὲν ἔζη τότε, ἀλλὰ καὶ ἂν ἔζη πάλιν δὲν θὰ ἐξέφραζε πικρίαν. Θὰ ἤρκει εἰς αὐτὸν ἡ ἱκανοποίησις ὅτι ὁ,τι αὐτὸς ὑπεστήριξε πρὸ ἡμίσεος καὶ πλέον αἰῶνος καὶ ἡ ἐν Ἀθῆναις Σχολὴ του ἐδέχετο ἔκτοτε καὶ ἐχρησιμοποιεῖ ὡς ἐπιστημονικὸν δίδαγμα, ἐπιστοῦτο νῦν καὶ ἐξ ἄλλης πλευρᾶς καὶ δὴ καὶ ἐπὶ ὕλικοῦ, ὅπερ δὲν εἶχε οὗτος τότε εἰς τὴν διάθεσίν του καὶ δὴ καὶ ὑπὸ ἀνδρὸς δυναμένου νὰ ἔχῃ αὐθεντικὴν ἐγκυρον γνώμην.

δὲν δύναται νὰ εὐσταθῇ τὸ καὶ σήμερον ἐπαναλαμβανόμενον ὑπὸ Ἱταλῶν ἐπιστημόνων, παλαιὸν παρατήρημα τοῦ Fr. Aug. Pott, καθ' ὃ ἡ Κατωῖταλικὴ καὶ Νεοελληνικὴ διάλεκτος δὲν συνεχίζει παλαιὰν γλωσσικὴν παράδοσιν.

2) Ὅπως περὶ τῶν σημερινῶν διαλέκτων ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν προκειμένου, οὕτω καὶ περὶ τῆς Κατωῖταλικῆς εἶναι ἀναντίλεκτον ὅτι τύποι καὶ λέξεις φέρουσιν τὸν παλαιὸν διαλεκτικὸν χαρακτῆρα καὶ περισωθεῖσαι μόνοι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀποδεικνύουν ὅτι « ἡ μετὰ μεγάλου πατάγου ὥς ἀναντίλεκτος διατυμπανισθεῖσα ἐρήμωσις καὶ ἔπειτα νέα τῶν χωρῶν τούτων ἐποικήσις ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξελέγχεται ἱστορικῶς ψευδής ».

3) Δὲν δύναται νὰ εὐσταθῇ ἡ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Budinszky ἄποψις ὅτι τὴν διάλεκτον ἐκόμισαν εἰς Ἱταλίαν ἐλληνόφωνοι Ἀλβανοὶ εἰς χρόνους ὑστεροβυζαντινοῦς. Ἡ σημερινὴ διάλεκτος εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς Italograeca, χαρακτηριστικὰ δὲ στοιχεῖα αὐτῆς εἶχον παύσει ἀπὸ μακροῦ ὄντα ἐν χρήσει εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἥτο κατὰ ταῦτα ἀδύνατον νὰ εἶναι φορεῖς τούτων ἐλληνόφωνοι ἄποικοι, ἐγκατασταθέντες τυχὸν εἰς Ἱταλίαν εἰς χρόνους ὑστεροβυζαντινοῦς.

4) Τὸ προβαλλόμενον χωρίον τοῦ Στράβωνος VI 253 πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὥς μὴ ἀποκλείον τὴν εἰς ὠρισμένας περιοχὰς διατήρησιν τῆς ἐλληνικῆς.

5) Ἐπιχώριοι ἐλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ III, IV, V καὶ VI αἰ. μ.Χ. ἀποδεικνύουν κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς τὴν συνεχῆ παρουσίαν Ἑλλήνων καὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς.

6) Ἀπὸ τοῦ VI μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰ. μ.Χ. ἡ χώρα διατελεῖ ὑπὸ ἐλληνικὴν διοίκησιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν ἦτο δυνατόν λοιπὸν κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς νὰ σιγηθῇ ἡ ἐλληνικὴ.

7) Κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς ὑπαγωγῆς τῆς χώρας ὑπὸ Βυζαντινὴν κυριαρχίαν ἡ χρῆσις τῆς ἐλληνικῆς ἐνισχύθη ἐκ τῆς παρουσίας ἐλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς διοικητικῆς, δικαστικῆς κλπ. ἐξουσίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν.

8) Κατὰ τὸν VIII καὶ IX αἰ. μ.Χ. ἔνεκα τῆς εἰκονομαχίας πλήθη μοναχῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων μετέβησαν εἰς τὴν ἀπηλλαγμένην τῶν ἀγώνων τούτων Ἱταλίαν, πάμπολλαι ἐλληνικαὶ μοναὶ καὶ μικραὶ ἀποικίαι ἰδρύθησαν ἐκεῖ οὕτω δὲ ἐνισχύθη τὸ ἰθαγενὲς ἐλληνικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ γλῶσσα του. Ἀπόδειξις τὰ ὑπὸ Ζαμπελίου, Spata, Cusa ἐκδοθέντα ἐπίσημα ἔγγραφα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ X αἰ. κἑξ.

Μίαν τριακονταπενταετίαν μετὰ τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας τοῦ Χατζιδάκι ἐμφανίζεται ὁ G. Rohlfs. Κατὰ τὸν διαρρεύσαντα χρόνον δὲν εἶχε σημειωθῇ πρόοδος εἰς τὴν ἔρευναν τῆς διαλέκτου. Μόναί πηγαὶ μελέτης τῆς διαλέκτου παρέμεναν κυρίως τὰ ἔργα τοῦ Morosi, ἔνθα καὶ ἡ ὁμώνυμος

θεωρία, καὶ τοῦ Pellegrini. Ἡ θεωρία Χατζιδάκι ἐπ' εὐκαιρίᾳ διατυπωθεῖσα καὶ ἐπ' εὐκαιρίαις μόνον ἔκτοτε ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένη, ἄνευ εἰδικῆς ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος, δὲν ἦτο ἀμέσως προσιτὴ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν διάλεκτον, οἵτινες, ὡς ἦτο φυσικόν, προσέφευγον εἰς τὸ πλούσιον ὕλικόν τοῦ ἔργου τοῦ Morosi καὶ εἰθίζοντο πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀναπτυσσομένην θεωρίαν. Ἄλλως τε οὐδεὶς εἰδικὸς ἐρευνητὴς ἡσχολήθη καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα συστηματικῶς περὶ τὸ ζήτημα. Δὲν εἶναι λοιπὸν πλήρως ἀντίθετον πρὸς τὰ πράγματα τὸ συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι πρὸ τοῦ Rohlf's κρατοῦσα θεωρία ἦτο ἡ τοῦ Morosi. Καὶ βεβαίως ἡ θεωρία αὕτη ἠδύνατο νὰ ἦτο ἡ κρατοῦσα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι ἡ ἄλλη θεωρία, ἡ τοῦ Χατζιδάκι, δὲν ἦτο παροῦσα καὶ δὲν ἀνέμενε τὴν ἀξιολόγησίν της.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐνεφανίσθη ὁ Gerhard Rohlf's. Ὁ ἐπιστήμων οὗτος ἦτο ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνδεδειγμένος νὰ διαλευκάνῃ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς Κατωῖταλικῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου. Μύστις τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, εἰδικὸς ἐρευνητὴς τῶν ρωμανικῶν γλωσσῶν, γνώστης τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς, εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον ἐπιστημονικὸν ὅπλισμόν διὰ νὰ ἐξετάσῃ ἱστορικῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς συμβιώσεως τῶν δύο τούτων γλωσσῶν εἰς τὴν Νότιον Ἰταλικὴν Χερσόνησον. Πρὸς τοῦτο παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ χώρᾳ, ἦλθεν εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τοὺς λαλοῦντας, συνέλεξε πλούσιον γλωσσικὸν ὕλικόν καὶ ἐμελέτησε τόσον τὴν ἑλληνικὴν ὅσον καὶ τὰς γειτνιαζούσας ἰταλικὰς διαλέκτους. Ἐπὶ πλεόν ἔβηκε ὑπὸ αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον πᾶσαν ἱστορικὴν μαρτυρίαν καὶ τὴν γλωσσικὴν παράδοσιν, ὡς αὕτη προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν λοιπῶν γραπτῶν μνημείων, γλωσσαρίων, ἐγγράφων κλπ. Ἀγλαὸς καρπὸς τῆς μακρᾶς προσπάθειας τοῦ Rohlf's προέκυψε σειρὰ βιβλίων καὶ μελετῶν, τὸ Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν καὶ ἡ Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς διαλέκτου. Διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν τούτων ὁ Rohlf's ὄχι μόνον ἐπεβεβαίωσεν ὅσα ὁ Χατζιδάκις εἶχεν ὑποστηρίξει, ἀλλὰ καὶ ἠύρυνε κατὰ πολὺ τὴν βάσιν τῆς θεωρίας τῆς «συνεχείας» καὶ κατέστησε ταύτην ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἀπρόσβλητον.

Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Rohlf's κατὰ καιροὺς κεφαλαιωδῶς διατυπωθέντων συμπερασμάτων τῶν ἐρευνῶν του, παρατίθημι τὰ ἀκόλουθα :

1) Κατὰ τὸν 1 μ.Χ. αἰ. πιστοὶ ὁ Στράβων τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ρηγίου. Ἡ ἀνατολικὴ Σικελία διετήρησε καθ' ὅλους τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

2) Ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἐκ κατακομβῶν ἐπιγραφαί, τὸ Χριστιανικὸν κίνημα ἐνίσχυσεν ἐν τινι βαθμῷ τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Κάτω Ἰταλίας.

3) Οὐδεμία ἀπόδειξις δύναται νὰ προσκομισθῇ πείθουσα ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπεκράτει ὡς λαϊκὴ γλῶσσα εἰς τὴν νότιον Καλαβρίαν ἡ λατινικὴ. Αἱ σήμερον λαλούμεναι ἐκεῖ ρωμανικαὶ διά-

λεκτοὶ δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μεσαιωνικοῦ νεοεκρωμανισμοῦ.

4) Εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ν. Καλαβρίας διακρίνει τις σήμερον τὴν ποσοτικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων. Ἡ σπάνις τοπωνυμίων εἰς -ano καὶ -eto ἀποδεικνύει ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν Ν. Καλαβρίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν Ρωμαίων ἐποίκων ἦτο πολὺ περιορισμένος.

5) Οὐδεμία ἄλλη νεοελληνικὴ διάλεκτος (ἐξαιρέσει τῆς τσακωνικῆς) ἐμφανίζει τὸ ὑψηλὸν ποσοστὸν τῶν ἀρχαϊσμῶν, τοὺς ὁποίους ἐμφανίζει ἡ διάλεκτος τῆς Καλαβρίας.

6) Τὰ ἐκ τῆς λατινικῆς δάνεια εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Καλαβρίας εἶναι παλαιότερα τοῦ V μ.Χ. αἰῶνος¹.

7) Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Ἀπουλίᾳ τόπων ἔνθα ἐλαλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ ἦτο πολὺ μεγαλύτερος κατὰ τοὺς προηγηθέντας αἰῶνας. Ὅσον ἀνέρχεται τις πρὸς τὸν Μεσαίωνα τόσον μεγαλύτερα προκύπτει ἡ ἑκτασις τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς περιοχῆς εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας. Ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς διεισδύσεως ἑλληνικῶν λεξικογραφικῶν καταλοίπων καὶ ἐξ ἄλλων γλωσσικῶν κριτηρίων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀκόμη περὶ τὸ 1000 μ.Χ. εἰς ὁλόκληρον τὸ νότιον ἡμισυ τῆς Καλαβρίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὅτι εἰς τὴν Νότιον Ἀπουλίαν (μέχρι τῆς γραμμῆς Τάραντος - Βορινδησίου) πρέπει νὰ ὑφίσταντο πολὺ ἰσχυραὶ ἑλληνικαὶ μειονότητες.

8) Ἡ ἐν Καλαβρίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ (ὅπως ὅλαι αἱ σημεριναὶ ἑλληνικαὶ διάλεκτοι) ἐμφανίζει τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐξελίξεως πρὸς τὴν νέαν ἑλληνικὴν, ἔχει ὅμως τόσον πολλοὺς ἀρχαϊσμοὺς καὶ ἐν μέρει ἀρχαῖα διαλεκτικὰ στοιχεῖα, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ προκύψῃ διὰ τὴν κατ' ἀδιάκοπον συνέχειαν παράδοσιν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἡ ἑλληνικὴ τῆς Ἀπουλίας ἐμφανίζει ὀλιγώτερα ἀρχαῖκα χαρακτηριστικά, πρέπει ὅμως καὶ περὶ ταύτης νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθανὴ ἡ ἀδιάκοπος συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς παραδόσεως².

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάπτυξις ἐκρίθη ἀναγκαία διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι ἡ προβολὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Χατζιδάκι ἐπὶ ζητήματος τόσον σημαντικοῦ ἀποτελεῖ ἀπαράκαμπτον ἐπιστημονικὸν καθῆκον, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ δειχθῇ ἀκόμη ὅτι διὰ τῆς προβολῆς ταύτης οὐδόλως μειοῦται ἡ ὑψηλὴ ἐκτίμησις πρὸς τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν προσφορὰν τοῦ Gerhard Rohlfs.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν μελέτην τοῦ κ. Σ. Καρατζᾶ. Προλαμβάνοντως λέγομεν ὅτι καὶ αὕτη προωθεῖ σημαντικῶς τὸ ζήτημα τῆς καταγω-

1. Δι' 1-6 ἰδ. G. Rohlfs, Autochthone Griechen oder byzantinische Graziat, Halle 1929 σ. 57-58.

2. Δι' 7-8 ἰδ. τοῦ αὐτοῦ, Griechische Sprachgeist in Suditalien, München 1947 σ. 11.

γῆς τῆς Κατωῖταλικῆς, ὑπὸ πολλῶν δὲ εἰδικῶν ἐκρίθη μέχρι τοῦδε ἐπαινετικῶς. Ἀντίρρησης θὰ ἡδύνατο νὰ ἐγερθῇ ὡς πρὸς τὸν τίτλον τοῦ ἔργου: « L'origine des dialectes Néo - grecs de l'Italie méridionale ». Διὰ τί des dialectes ἦτοι διὰ τί πληθυντικὸς ἔφ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον δέχεται ἀποδείξεις, ἀς προσήγαγεν ὁ Rohlfis διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν συγγένειαν τῆς ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Ἀπουλίᾳ λαλουμένης, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ κοινὴν ἀρχαίαν καταγωγὴν καὶ κοινὰ βασικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλωσσικὰς νησίδας¹.

Τὴν διατριβὴν τοῦ κ. Καρατζᾶ διακρίνει αὐστηρὰ μεθοδολογικὴ συνέπεια. Τὴν βασικὴν του θέσιν ὅτι ἡ ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ συνεχίζει ἀδιάκοπον ἀρχαίαν παράδοσιν στηρίζει εἰς ἱστορικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐπιχειρηματολογίαν. Τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως τῆς θέσεώς του προτάσσει δύο εἰσαγωγικά κεφάλαια: εἰς τὸ πρῶτον ἐπιχειρεῖ σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν μέχρι τοῦδε προταθεισῶν θεωριῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν καταγωγὴν τῆς γλώσσης τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν γλωσσικῶν νησίδων (σ. 17-25)· εἰς τὸ δεύτερον εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον « Questions de méthode » (σ. 26-39) ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει κυρίως τὴν ἀπρόσβλητον ἐπιστημονικῶς θέσιν, ὅτι προκειμένου νὰ διακριβώσωμεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν καταγωγὴν νεοελληνικῆς τινος διαλέκτου, ἀνάγκη νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ ἀρχαῖκα στοιχεῖα, ἅτινα τυχὸν ἐμφανίζει, διότι ταῦτα καὶ μόνον δύνανται νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς καταγωγῆς της. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀρχαῖκα στοιχεῖα τῆς διαλέκτου τῆς Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας δυνάμενα νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς προβυζαντινά, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶν ἄλλως ἢ ὡς ἀποδεικνύοντα τὴν ἀδιάκοπον συνέχειαν τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς παραδόσεως εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιοχάς. Εἰς τοιαῦτα στοιχεῖα στηριζόμενοι ὑποστηρίζομεν π.χ. ὅτι ἡ διάλεκτος τοῦ Πόντου συνεχίζει ἐν τινι μέτρῳ ἐπιτοπίαν ἰωνικὴν γλωσσικὴν παράδοσιν ἢ ὅτι ἡ Τσακωνικὴ διάλεκτος συνεχίζει τὴν Νεολακωνικὴν².

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κυρίων κεφαλαίων τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Καρατζᾶ φέρει τὸν τίτλον « Les arguments historiques » (σ. 40 κἑξ.). Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τῆς διατριβῆς συζητεῖ κυρίως τὰς πληροφορίας Βυζαντινῶν συγγραφέων περὶ μετοικεσίας Ἑλλήνων ἀποίκων ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ γλωσσικὰ συμπεράσματα τὰ ὅποια συνάγει ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ κ. Parlange. Ἡ πληροφορία τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας, καθ' ἣν ἐπὶ βασιλέως Μαυρικίου (588) « ἡ τῶν Πατρῶν πόλις μετωκίσθη ἐν τῇ Καλαβρῶν χώρα τοῦ Ρηγίου » ἐν ἀνα-

1. Σ. 252: « Le Grec des deux îlots sud - italiens offre une unité évidente ».

2. Ἐκ παραδρομῆς ὁ κ. Καρατζᾶς γράφει (σ. 36): « le laconien moderne » ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ « néo - laconien ».

φορᾷ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρέθα σημειούμενον ὅτι ἐν ἔτει 806 « ἡ Πατρῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς πατρίδος ἡμῶν, μετοικία ἀπὸ τῆς Καλαβρῶν πόλεως τοῦ Ρηγίου ἀνεκομίσθη εἰς τὸ ἀρχαῖον πόλισμα τῶν Πατρῶν », δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλωσσικὴν νησίδα τῆς Ἀπουλίας, ἧς κυρίως τὴν καταγωγὴν ἐρευνᾷ ὁ κ. Parlange. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς γλωσσικῆς νησίδος προκειμένου, ἥτοι τῆς ἐν Καλαβρία, ἡ πληροφορία δὲν δύναται, κατὰ τὸν κ. Καρατζᾶν, νὰ ἔχῃ ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ λαλεῖται εἰς τὴν δυσπρόσιτον ὄρεινὴν περιοχὴν τοῦ Aspromonte, ἐνῶ τὸ Χρονικὸν ὁμιλεῖ περὶ ἐγκαταστάσεως Πατρέων εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ρηγίου¹.

Στηριζόμενος εἰς τὴν σύγχρονον ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἐρευναν ὁ κ. Καρατζᾶς ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν, ὅτι οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ρηγίῳ ἐγκατασταθέντων Ἑλλήνων ἀποίκων ἐκ Πατρῶν θὰ ἦτο σημαντικὸς οὔτε ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παραμονὴ των θὰ ἦτο μακρᾶς διαρκείας. Οὕτως ἐξηγεῖται διατὶ τὸ Ρήγιον δὲν ἐξηλληνίσθη. Ἡ σήμερον ἐν Καλαβρία λαλουμένη ἑλληνικὴ, ἥτις, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Rohlf, παλαιότερον ἐλαλεῖτο εἰς πολὺ εὐρύτεραν περιοχὴν, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Πατρῶν λαλούμενα Πελοποννησιακὰ ἰδιώματα, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ἐκκινεῖν ἀπὸ τὰς πληροφορίας τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν καταγωγὴν τῆς διαλέκτου.

Περαιτέρω ὁ κ. Καρατζᾶς (σ. 61 - 77) συζητεῖ λεπτομερῶς ἄλλα χωρία Βυζαντινῶν συγγραφέων, τὰ ὅποια ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ὁ Parlange. Ἐν τινι τούτων γίνεται λόγος περὶ ἀποίκων ἐξ Ἡρακλείας τοῦ Πόντου, οἵτινες ἐνέφικσαν τὴν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Καλλίπολιν, ἐν ἄλλοις περὶ ἀποστολῆς, ὁμοῦ μετὰ Βυζαντινῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, Ἀρμενίων καὶ δούλων εἰς τὸ θέμα τῆς Λαγγοβαρδίας. Ὁ συγγραφεὺς ὑποβάλλει εἰς αὐστηρὸν κριτικὸν ἔλεγχον τὰ χωρία ταῦτα. Ὑποστηρίζει εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὅτι δὲν ἔχομεν σήμερον Ἑλληνοφώνους ἐν Καλλιπόλει ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὴν γλῶσσαν των πρὸς τὴν ἐν Ἀπουλίᾳ λαλουμένην, οὔτε ἄλλως τε ἡ σημερινὴ διάλεκτος τῆς Ἀπουλίας ἐμφανίζει συγγένειάν τινα θεμελιώδη πρὸς τὴν διάλεκτον τοῦ Πόντου. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, παρατηρεῖ ὅτι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ μετὰ βυζαντινῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀποσταλέντες Ἀρμένιοι καὶ δοῦλοι ἦσαν ἑλληνόφωνοι, οὗτοι δὲν θὰ ἐνεφάνιζαν γλωσσικὴν ὁμοιογένειαν, ἄλλως τε ἦσαν μόνον ἄνδρες καὶ κατὰ ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσουν αἰσθητῶς γλωσσικῶς

1. Ὁ κ. Καρατζᾶς ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σημασία τῆς λ. « χώρα » ἐν τῇ φρ. τοῦ Χρονικοῦ « ἐν τῇ Καλαβρῶν χώρᾳ τοῦ Ρηγίου » διαφωτίζεται διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀρέθα « ἀπὸ τῆς Καλαβρῶν πόλεως τοῦ Ρηγίου » (Καρατζᾶς, σ. 60, σημ. 2).

εἰς ἀλλόγλωσσον περιοχὴν. Τέλος ἡ ἐγκατάστασις τούτων εἰς τὸ θέμα τῆς Λαγγοβαρδίας καὶ δὴ καὶ εἰς ὠρισμένας πόλεις, ἀσκέτους πρὸς τὴν σημερινὴν ἑλληνόφωνον περιοχὴν τῆς ὀρεινῆς Ἀπουλίας, δηλοῖ κατανομὴν τούτων καὶ εὐκόλον ἀφομοίωσίν των ὑπὸ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἀνασκοπήσεως συνάγει ὁ κ. Καρατζᾶς τὸ τελικὸν συμπέρασμα, ὅτι μόνον ἡ μελέτη τῆς γλώσσης τῶν σημερινῶν ἑλληνοφώνων δύναται νὰ δώσῃ τὴν λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς των.

Ἐρχόμεθα οὕτως εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον « Les arguments linguistiques » (σ. 78-227) κεφάλαιον τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Καρατζᾶ, τὸ καὶ βασικὸν τοῦ ὅλου ἔργου. Ἐν αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει δύο ζητήματα α) τὸ τῆς προφορᾶς διπλῶν συμφώνων ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Κάτω Ἰταλίας (σ. 78-143) καὶ β') ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον « Questions de vocabulaire » (σ. 144-227), ὁ κ. Καρατζᾶς ἐξετάζει κυρίως σειρὰν λέξεων, τὰς ὁποίας παραθέτει ὁ Rohlfs ἐν Scavi linguistici, σ. 107-108 πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἥτοι διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἴτε ἔνεκα τῆς φωνητικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως εἴτε διότι μόνον ἐξ Ἰταλίας μαρτυροῦνται, ἀποδεικνύουν τὴν ἀδιάκοπον ἐν τῇ χώρᾳ ἑλληνικὴν γλωσσικὴν παράδοσιν. Τὸ τμήμα τοῦτο τῆς μελέτης τοῦ κ. Καρατζᾶ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ περισσότερον. Βασιζόμενος οὗτος ἐπὶ πολὺ πλουσιωτέρου τοῦ τοῦ Rohlfs ὕλικου ὑποβάλλει εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τὸ λεξιλόγιον τοῦτο καὶ ἀποδεικνύει πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι πολλάκις νὰ στηρίζεται ἡ ἔρευνα εἰς τοιαῦτα τεκμήρια. Ἐν τισιν αἱ ἀποδείξεις τοῦ κ. Καρατζᾶ ἀποτελοῦν μικρὰς ὥραιας μονογραφίας, ὅπως προκειμένου περὶ τῆς λέξεως *κάφαλλον* (σ. 171 κέξ.) καὶ τοῦ λεξιλογικοῦ συστήματος τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχ. *σακός* - *σηκός* (σ. 206 κέξ.).

Κέντρον βαρύτητος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ κ. Καρατζᾶ ἀποτελεῖ τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ ὡς ἄνω κεφαλαίου ἐν ᾧ οὗτος ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς παρουσίας τῶν διπλῶν συμφώνων εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἑλληνικὰς γλωσσικὰς νησίδας τῆς Κάτω Ἰταλίας (σ. 78 κέξ.). Ἐκκινῶν ἐκ τοῦ ἀναμφισβητήτου γεγονότος ὅτι κοινὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδεικνύουν ὡς συγγενῇ ἀμφοτέρα τὰ κατωῖταλικά ἰδιώματα¹, προβάλλει τὴν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν θεωρίαν τῆς « συνεχείας », ἡ προφορὰ ἐν τοῖς ἰδιώμασι τούτοις τῶν διπλῶν συμφώνων. Ἀποδεικνυομένου ὅτι τὸ φωνητικὸν τοῦτο φαινόμενον εἶναι προβυζαντινόν, ἡ ὅλη « βυζαντινὴ » θεωρία παραμένει ἔκθετος.

1. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀπουλίας εἶναι τὸ ὀλιγώτερον συντηρητικὸν καὶ ὀλιγώτερον ἀρχαῖκον τοῦ τῆς Καλαβρίας, ἐρμηνεύεται εὐκόλως ἱστορικῶς καὶ δὲν ἀνατρέπει τὴν βάσιν τῆς κοινῆς καταγωγῆς ἰδ. G. R o h l f s, *Autochtone Griechen oder byzantinische Gräzität*, σ. 175 καὶ *Historische Grammatik*, σ. 243 κέξ.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως αὐτοῦ ὁ κ. Καρατζᾶς ἀκολουθεῖ ὑγιᾶ μεθοδολογικὴν πορείαν. Ἐν τῷ τμήματι τοῦ κεφαλαίου τῷ ἐπιγραφομένῳ « *Les consonnes géminées* » (σ. 79 κέξ.) καταγράφει τοὺς τόπους καὶ ἐξετάζει τὰς περιπτώσεις ὑφ' ἃς ἐμφανίζονται τὰ διπλᾶ σύμφωνα ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ, συμφωνεῖ δὲ πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ φαινόμενον συνιστᾷ ἀρχαῖσμον τῶν διαλέκτων ἐν αἷς ἐμφανίζεται. Ἀκολουθεῖ τὸ τμήμα τοῦ κεφαλαίου τὸ φέρον τὸν ὑπότιτλον « *Sur l'histoire de redoublement des consonnes en Grec d'Italie* » (σ. 87 κέξ.). Παραλλήλως πρὸς τὴν γνωστὴν τάσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς νὰ ἀπλοποιῇ τὰ διπλᾶ σύμφωνα, ἣτις ἐμφανίζεται λίαν σαφῆς εἰς τὰς ἀττικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ III π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐπιδίδει ἕκτοτε, ἐμφανίζεται ἐκ παραλλήλου, ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐποχῆς, μία ἄλλη τάσις, μαρτυρουμένη ἐπιγραφικῶς καὶ ἐκ τῶν παπύρων, καθ' ἣν διπλοῦν σύμφωνα ὑποκαθίσταται εἰς τὴν θέσιν παλαιοῦ ἀπλοῦ συμφώνου. Τὴν δευτέραν ταύτην τάσιν μαρτυροῦν τὰ σημερινὰ διπλωτικὰ ἰδιώματα καὶ δὴ καὶ εἰς τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ εἰς τὰς αὐτὰς περιπτώσεις. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ εἰκὼν, ἣν ἐμφανίζει ἡ φωνητικὴ τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων, ἀντικατοπτρίζει τὴν διπλὴν τάσιν τῆς μεταγενεστέρως ἑλληνικῆς, ἥτοι τὴν ἀπλοποίησιν ἀφ' ἑνὸς τῶν διπλῶν συμφώνων καὶ ἀντιθέτως ὅχι μόνον διατήρησιν τῶν παλαιῶν διπλῶν συμφώνων, ἀλλὰ καὶ ὑποκατάστασιν ἐν πολλοῖς τούτων εἰς τὴν θέσιν παλαιῶν ἀπλῶν. Ἡ δευτέρα αὕτη τάσις ἐπεκράτησε εἰς μίαν περιφερειακὴν ζώνην, εἰς ἣν τοῦτο μὲν ἐξηκολούθησαν προφερόμενα τὰ παλαιὰ διπλᾶ σύμφωνα, τοῦτο δέ, ἔνεκα φυσιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν λόγων, ἐδημιουργήθησαν νέαι περιπτώσεις προφορᾶς διπλῶν συμφώνων. Μόνον δὲ τὰ διπλωτικὰ ταῦτα νεοελληνικὰ ἰδιώματα παραλαμβάνουν τὰ ἐκ ξένων γλωσσῶν δάνεια μετὰ τῶν τυχόν διπλῶν αὐτῶν συμφώνων.

Ἡ κατωῖταλικὴ ἑλληνικὴ, ἀνήκουσα εἰς τὰς διπλωτικὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους ἐμφανίζει καὶ τὰ κατὰ κληρονομίαν διπλᾶ σύμφωνα, καὶ νέα διπλᾶ μεταγενεστέρως ἀναπτυχθέντα ἐκ διαφόρων λόγων. Ἄν ἡ θεωρία τοῦ Parlangèli (καθ' ἣν ἡ σημερινὴ Κατωῖταλικὴ προῆλθεν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν πλέων ἑτεροκλίτων στοιχείων ἃτινα ἀπωκίσθησαν εἰς Ἰταλίαν εἰς χρόνους βυζαντινοὺς) ἦτο ὀρθή, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀποδείξεις πειθούσας ὅτι εἰς Καλαβρίαν καὶ Ἀπουλίαν ἦλθον κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον Ἕλληνες ἀποικοι, προερχόμενοι κατὰ πλειονότητα ἐκ τόπων ἔνθα καὶ σήμερον προφέρονται τὰ διπλᾶ σύμφωνα. Τοιαῦται ὅμως ἐνδείξεις ἱστορικαὶ δὲν ὑπάρχουν, ἀλλ' ἀντιθέτως πᾶσαι αἱ πηγαί, ἃς ἐπικαλεῖται ὁ Parlangèli, ποιοῦνται λόγον περὶ ἀποίκων προερχομένων ἐκ περιοχῶν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσιν πρὸς τοὺς τόπους ἔνθα προφέρονται τὰ διπλᾶ σύμφωνα.

Μετὰ τὴν ἀδειάσειστον λογικῶς θέσιν ταύτην ὁ κ. Καρατζᾶς ἔρχεται ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ παλαιὰ ἑλληνόφωνος περιοχὴ τῆς Νοτίου Ἰταλίας ἀνήκει εἰς τὴν περιφερειακὴν γλωσσικὴν ζώνην, ἣτις τοῦτο μὲν διетήρησεν

ἀρχαίόθεν τὴν προφορὰν τῶν παλαιῶν διπλῶν συμφώνων, τοῦτο δὲ εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ ἕνεκα διαφορῶν λόγων ἀνέπτυξε νέα διπλᾶ σύμφωνα. Πρὸς τοῦτο ἀνατρέχει εἰς τὰς ἐγχωρίους ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν προσάγει παραδείγματα δεικνύοντα ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἐκ Τάραντος τοῦ δ' καὶ γ' αἰ. π.Χ., ἦτοι ἐποχῆς καθ' ἣν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ ἀπλοποίησις τῶν συμφώνων, σημειοῦν τὰ διπλᾶ σύμφωνα. Ἐν συνεχείᾳ παρατηρεῖ ὅτι τὰ σημερινὰ διπλωτικά ἰδιώματα οὕτε τὴν ὅλην παλαιὰν Δωρικὴν περιοχὴν καλύπτουν οὕτε μόνην ταύτην, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ φαινόμενον ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κοινῆς ἑκτασιν μὴ συνδεομένην πλεον πρὸς τὴν γλωσσογεωγραφικὴν περιοχὴν τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. Ἐκ τῶν ἐν τῷ 14^ῳ τόμῳ τῶν *Inscriptiones Graecae*, ἐνθα καταχωρίζονται αἱ ἐκ τῆς ἑλληνοφώνου Ἰταλίας ἐπιγραφαὶ Δωρικαὶ καὶ μή, ὁ συγγραφεὺς ἀντλεῖ πλεῖστα παραδείγματα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν μετακλασσικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν πρώτων μεταχριστιανικῶν αἰώνων, ἐν οἷς σημειοῦνται τὰ διπλᾶ σύμφωνα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, παρατηρεῖ ὁ κ. Καρατζᾶς, δὲν ἐνδιαφέρει ἂν ὁ ἀρχαϊσμός τῆς προφορᾶς τῶν διπλῶν συμφώνων εἶναι δωρικῆς προελεύσεως, ἂν ἐξακρατήριζεν ἢ ὅχι τὴν ἀρχαίαν διάλεκτον τοῦ Τάραντος· τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι εἶναι παλαιός, προβυζαντινός, ὅτι εἶναι κοινὸς εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλωσσικὰς νησίδας καὶ ὅτι εἶναι αὐτόχθων. Τὸν αὐτόχθονα χαρακτήρα τοῦ φαινομένου μαρτυροῦν : α') ἡ γενικότης του εἰς τὰς δύο νησίδας, μὴ δυναμένη νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῆς « βυζαντινῆς » θεωρίας, β') τὰ τεκμήρια τῶν ἐπιγραφῶν, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τῆς Νοτίου Ἰταλίας δὲν ἠκολούθησε τὴν ἐν τῇ Κοινῇ ἀναπτυχθεῖσαν τάσιν τῆς ἀπλοποιήσεως τῶν συμφώνων, γ') τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἰσόγλωσσοι τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἐμφανίζουσιν σχετικὴν γεωγραφικὴν συνοχήν, ἐντὸς τῆς περιφερειακῆς ζώνης τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ τάσις τῆς ἀπλοποιήσεως τῶν συμφώνων, μαρτυρουμένη ἀπὸ τοῦ III αἰ. π.Χ., ἐξηπλώθη καὶ ἐκράτησε μόνον εἰς τὰ κεντρικὰ καὶ βόρεια τμήματα τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς καὶ ὅτι πάντως κατὰ τὸν IX μ.Χ. αἱ εἶχεν ἀσφαλῶς συντελεσθῇ.

Οὕτως ὁ κ. Καρατζᾶς περιάγει εἰς δύσκολον θέσιν τὸν κ. Parlangeli. Ὁ τελευταῖος ὑποχρεοῦται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεώς του νὰ ὑποδείξῃ ἐκ ποίας ἑλληνικῆς περιοχῆς εἰσῆχθη ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων εἰς τὴν Κ. Ἰταλίαν ἐν χρόνοις βυζαντινοῖς, ἐκτὸς ἂν ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ ἀρχαϊσμός οὗτος ἐξακρατήριζε γενικῶς τὴν ἑλληνικὴν, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ὑποστηρίζει ὅτι ἐπετεύχθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὁ ἐξελληνισμός τῆς Ἰταλίας. Ἐπιτυχῶς ὡσαύτως ἀνατρέπει ὁ κ. Καρατζᾶς (σ. 115 κέξ.) τὴν γνώμην τοῦ H. Pernot¹ ὅτι τὸ διπλοῦν *τ* ἐν τῷ Κατωῖταλικῷ *spitta* < *spíntha*

1. Introduction à l'étude du dialecte Tsaconien, σ. 123 καὶ Hellénisme en Italie meridionale ἐν *Studi italiani di filologia classica* N.S. 13 (1936) σ. 179.

ἀνήκει εἰς τὴν διάλεκτον Πελοποννησίων ἀποίκων οἵτινες παλαιότερον προέφερον διπλοῦν θ'.

Ἀκολουθεῖ τὸ ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον: *Datation des « innovations » en matière de redoublement des consonnes* τμήμα τοῦ κεφαλαίου (σ. 121 κέξ.). Τῶν ρημάτων εἰς -apo, -epo, -ino, -ono τὸ διπλοῦν ν' εἰς τὰ διπλωτικά ἰδιώματα, ἐρμηνεύει ὁ κ. Parlangèli ὡς « νεωτερισμόν », σημαντικὸν διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἐρεῦνης του. Ἀντιθέτως ὁ κ. Καρατζᾶς, ἀκολουθῶν παλαιότεραν διδασκαλίαν τοῦ Χατζιδάκι¹, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ φαινόμενον εἶναι παλαιόν, συνιστῶν προβυζαντινὸν ἀρχαῖσμόν καὶ κατὰ ταῦτα εἶναι ἐναντίον καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς θέσεως Parlangèli, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ φαινομένου ἀναγομένου εἰς τὸν ἀποκλίνοντα ἐκεῖνον τύπον τῆς Κοινῆς, ὅστις διεμορφώθη εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς.

Ἀντιθέτως τὸ φαινόμενον ὅπερ ἐμφανίζουσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἰδιῶμα τῆς Ἀπουλίας καὶ τὸ Καρπάθιον, ἥτοι ἡ ἀφομοίωσις τοῦ συμπλέγματος ντ εἰς τε, παρατηρουμένη κυρίως εἰς τὸ γ' πληθ. πρόσωπον τῶν ρημάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν συντακτικῇ συνεκφορᾷ, εἶναι πράγματι « νεωτερικόν ». Δι' ἐμπεριστατωμένης ἐρεῦνης ὁ κ. Καρατζᾶς ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ φαινομένου οὐχὶ παλαιότερου τοῦ ΙΖ' αἰ. καὶ ὅτι ἡ παρουσία του ἐν τῇ Ἀπουλίᾳ ἀφ' ἑνός, τῇ Καρπάθῳ, τῇ Κάσσω, καὶ τῇ Κύπρῳ ἀφ' ἑτέρου δὲν δηλοῖ ἱστορικὴν σχέσιν, ἀλλ' ἀπλῶς φωνητικὴν παραγωγὴν βασιζομένην εἰς τὸν κρατοῦντα εἰς τὰς διαλέκτους ταύτας παλαιὸν νόμον τῆς προφορᾶς τῶν διπλῶν συμφώνων.

Ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποδεικτικῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἀρίστης μεθοδολογικῆς θεμελιώσεως τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ὁ κ. Καρατζᾶς ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων ἐν τῇ ἑλληνικῇ τῆς Κάτω Ἰταλίας, εἶναι κατάστασις κληρονομηθεῖσα καὶ διατηρηθεῖσα αὐτόθι κατ' ἀδιάκοπον προφορικὴν παράδοσιν μέχρι σήμερον. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ θεμελίωσις τῆς ἀποδείξεως τῆς « συνεχείας » ἐπὶ τοῦ φωνητικοῦ τούτου φαινομένου εἶναι ἐπαρκὴς διὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν « βυζαντινὴν » θεωρίαν καὶ ὅτι, κατὰ ταῦτα, ἡ μελέτη τοῦ κ. Καρατζᾶ προάγει θετικῶς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῆς Κατωῖταλικῆς ἑλληνικῆς.

Εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα δύο τελευταῖα κεφάλαια τῆς μελέτης τοῦ κ. Καρατζᾶ δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν. Τὸ πρῶτον (σ. 228 κέξ.) φέρει τὸν τίτλον « *Considérations sur les apports postérieurs à l'ancienne couche* ». Τίθεται τὸ ζήτημα ἂν, παρὰ τὴν ἀποδεδειγμένως ἀδιάκοπον γλωσσικὴν παράδοσιν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν γλωσσικῆς περιοχῆς, ἣν καθιστοῦν ἀναντίλεκτον οἱ διατηρηθέντες ἀρχαῖσμοί, ἀποκλείεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἄλλαι μεταγενέστεραι γλωσσικαὶ ἐπιδράσεις, ποικίλαι κατὰ περιοχάς, ἔδωκαν τὴν σημερινήν

ιδιάζουσαν φυσιογνωμίαν εἰς ἑκάστην τῶν γλωσσικῶν νησίδων, δοθέντος ὅτι τὸ ἰδίωμα τῆς Καλαβρίας ἐμφανίζεται ἀρχαϊκώτερον καὶ συντηρητικώτερον τοῦ τῆς Ἀπουλίας. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείεται, ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύωνται ὀρθῶς οἱ νεωτερισμοὶ καὶ νὰ συσχετίζωνται ὀρθῶς πρὸς ἀνάλογα φαινόμενα τῆς λοιπῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς, ἵνα μὴ συνάγωνται ἐσφαλμένα ἱστορικὰ συμπεράσματα. Ὁ νεωτερισμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται εἰς ἐπιδρασιν τῆς περιβαλλούσης ἰταλικῆς, ὡς λ.χ. ἡ κώφωσις $e > i$ καὶ $o > u$ εἰς τὸ Cardeto τῆς Καλαβρίας, ἥτις κακῶς ἐσχετίσθη πρὸς τὴν κώφωσιν τῆς Βορείου ἑλληνικῆς. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν ὁ νεωτερισμὸς νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ ἄσχετος πρὸς ἀνάλογον τῆς λοιπῆς ἑλληνικῆς, ὅπως προκειμένου περὶ τῆς ἰδιωματικῆς συντάξεως ἀπὸ + αἰτ. ἀντὶ ἀπλῆς γενικῆς, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὑπεστηρίχθη παλαιότερον ἡ ἐγκατάστασις εἰς Κάτω Ἰταλίαν Ἑλλήνων ἐκ Β. Ἑλλάδος.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ « Les raisons de la longévité du Grec d'Italie » ὁ κ. Καρατζᾶς δὲν ἐξαντλεῖ τὸ ζήτημα. Ὁρμώμενος ἀπὸ γενικῶν γλωσσικῶν ἀρχῶν ἀποκρούει τὴν ἄποψιν τοῦ G. Rohlfs ὅτι ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀκαταλύτου δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ δυναμικοῦ πνεύματος τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

Ἐχαρακτήρισα τὴν γνώμην ταύτην τοῦ ἐξέχοντος φιλέλληνος σοφοῦ ὡς « ἄποψιν », ἐν τῇ πραγματικότητι δ' ὅμως πρόκειται περὶ « πεποιθήσεως » αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει πάντοτε ζωηρῶς εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα του ἐν οἷς ἐρευνᾷ τὴν Κατωῖταλικήν. Ἡ πεποίθησίς του αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι πανταχοῦ ἔνθα συνυπῆρξαν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ γλώσσα, ἡ ἑλληνικὴ ἀπεδείχθη πάντοτε δυναμικωτέρα καὶ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν γλωσσῶν αἱ ὁποῖαι ἐδοκίμασαν τὴν πίεσιν τῆς λατινικῆς εἰς τὴν χερσόνησον τῶν Ἀπεννίνων, μόνον ἡ ἑλληνικὴ ἀντέστη καὶ ἐπέζησε. Ὁ κ. Καρατζᾶς ἀποδίδει τὴν διαιώνισιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ εἰς παράγοντας γεωγραφικούς, ἱστορικούς, οἰκονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς καὶ ψυχολογικούς τὴν διακρίβωσιν τῶν ὁποίων ὅμως ἐγκαταλείπει γενικῶς εἰς τὴν μελλοντικὴν ἔρευναν. Εἰς κρίσιν ἀφορῶσαν εἰς βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐπέτυχε τὸν βασικὸν γλωσσικὸν του σκοπὸν, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ὑπεισέλθω εἰς τὴν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου λεπτοῦ ζητήματος. Ἐπιθυμῶ μόνον νὰ παρατηρήσω ὅτι μόνοι οἱ λόγοι, οὓς προβάλλει ὁ κ. Καρατζᾶς καὶ οὓς καὶ πρὸ αὐτοῦ ἄλλοι καὶ ὁ κ. Rohlfs ἀσφαλῶς δὲν παρείδον, δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἐπιβίωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ, ἐφ' ὅσον ἄλλαι γλώσσαι, ὧν οἱ φορεῖς ἔζησαν παρὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς μὲ αὐτοὺς συνθήκας, ἐξέλιπον ἀπὸ μακροῦ. Ἡ « innere Durchschlagskraft », ἡ « δύναμις τῆς γλώσσης », « der dynamische geist dieser Sprache », « die unzerstörbare Kraft des griechischen Volkes »,

διὰ νὰ ἐπαναλάβω τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Gerhard Rohlfs, δὲν εἶναι εὐκόλῳ νὰ ἀπορρίπτονται ἐπὶ τῇ βάσει γενικῶν γλωσσικῶν ἀρχῶν καὶ δὴ καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐρευνητῶν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι μεγάλοι ἐρευνηταὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης καὶ θεμελιωταὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης ὥς ὁ Theodor Benfey χαρακτηρίζουν τὴν ἑλληνικὴν ὥς τὴν «*anerkannt vollendesten aller Sprachen*»¹.

Τρεῖς Appendices κλείουν τὸ ἔργον τοῦ κ. Καρατζᾶ. Εἰς τὸν πρῶτον (σ. 257 κέξ.) παραθέτει οὗτος ἐνδιαφέροντα κείμενα ἐκ τῶν διπλωτικῶν ιδιωμάτων τῆς Καλαβρίας, τῆς Ἀπουλίας, τῆς Κύμης τῆς Εὐβοίας, τῆς Κύπρου, τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Χίου, τὰ ὅποια ὑπομνηματίζει γλωσσικῶς, κατὰ τρόπον διαφωτίζοντα τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς λαμβάνει χώραν τὸ φαινόμενον τῆς προφορᾶς τῶν διπλῶν συμφώνων. Εἰς τὸν δεύτερον (σ. 302 κέξ.) παραθέτει ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως τοῦ Ott. Santarcan-gelo τοῦ ἔργου τοῦ M. S. Briggs, *Nel Tallone d'Italia*, ἵνα ὁ ἀναγνώστης σχηματίσῃ ἰδέαν περὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ὑφ' αἷς ἔζησαν μέχρι καὶ πρό τινος οἱ κάτοικοι τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Εἰς τὸν τρίτον (σ. 308 κέξ.) παραθέτει δύο αὐτόγραφα ἑλληνοφώνων κατοίκων τῆς Ἀπουλίας. Ἀκολουθοῦν τέλος δύο πίνακες λέξεων, εἰς ἑλληνικὸς (σ. 315 κέξ.) καὶ εἰς λατινικὸς (σ. 329 κέξ.).

Ἐκ τῆς ὥς ἄνω ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι τὸ ἔργον τοῦ κ. Καρατζᾶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τοὺς ὅρους τῆς προκηρύξεως τοῦ διαγωνίσματος εἰς μνήμην Γ. Χατζιδάκι, ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ προάγεται ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ δὴ καὶ ἐπὶ ζητήματος ἐξόχως ἐνδιαφέροντος, διὸ καὶ προτείνεται εὐχαρίστως ἡ ἀπονομὴ εἰς αὐτὸ τοῦ πρώτου βραβείου.

Εἰς τὸ διαγώνισμα εἰς μνήμην Γ. Χατζιδάκι μετέχει, ὥς ἐλέχθη ἤδη, καὶ ὁ γυμνασιάρχης κ. Χ. Παπαχριστοδούλου καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς πραγματείας αὐτοῦ «*Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ιδιωμάτων*», ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ (1958) τοῦ Δωδεκανησιακοῦ Ἀρχείου. Μετ' αὐτῆς συνυποβάλλει τὴν πραγματείαν «*Οἱ παραγωγικὲς καταλήξεις στὰ διαλεκτικὰ ἰδιώματα τῆς Ρόδου*» ἀνάτυπον ἐκ τοῦ δευτέρου τόμου (1956) τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ, ἣτις δὲν κρίνεται ἐνταῦθα, ὥς μὴ ἐμπίπτουσα εἰς τοὺς ὅρους προκηρύξεως τοῦ διαγωνίσματος.

Διὰ τῆς πραγματείας «*Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ιδιωμάτων*» ὁ κ. Παπαχριστοδούλου, γνωστὸς ἤδη μελετητὴς τοῦ ἰδιώματος τῆς Δωδεκανήσου καὶ δὴ τῆς Ρόδου, προσφέρει διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν συστηματοποίησιν τῆς κλίσεως τοῦ ἰδιώματος τούτου. Τὸ Δωδεκανησιακὸν ἰδίωμα ἔχει ἀπασχολήσει καὶ ἄλλους μελετητάς, ἢ μέχρι

1. Ἰδ. E d. S c h w y z e r, Griechische Grammatik, σ. 3.

τοῦδε ἔρευνα δ' ὅμως περιορίζεται κυρίως εἰς τὴν φωνητικὴν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ δὲ μόνον καὶ εἰς τὴν μορφολογίαν. Διὰ τοῦτο τὸ κρινόμενον ἔργον, περιγράφον καὶ συστηματοποιοῦν πᾶν κλιτὸν στοιχεῖον τῶν ροδίων ἰδιωμάτων, ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν θετικὴν προσφορὰν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς μελέτης τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων, ἐκ τῶν βασικῶν σκοπῶν τοῦ διαγωνίσματος εἰς μνήμην τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς ἐρεῦνης τῆς Νέας Ἑλληνικῆς.

Ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Παπαχριστοδούλου ἔξ 108 σελ. διαιρεῖται εἰς τρία μέρη.

Α) Εἰσαγωγὴ σ. 9-12. Ἐν αὐτῇ μετὰ σύντομον τοποθέτησιν τῶν ἰδιωμάτων τῆς Ρόδου ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὰ λοιπὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸ καθόλου δωδεκανησιακόν, ἀκολουθεῖ ἐπαρκὴς ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία. Εἰς τὰς παραπομπὰς τοῦ ἀναγράφει κακῶς ὁ συγγραφεὺς τὸ ὄνομα τοῦ Χατζιδάκι δι' -η, οἶονεὶ διορθῶντων τὸν ἰδρυτὴν τῆς Νεοελληνικῆς Γλωσσολογίας, κατὰ παράβασιν δὲ τῆς γενικῶς κρατούσης ἀρχῆς, καθ' ἣν τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων παρατίθενται ὡς ταῦτα ἀναγράφονται ὑπὸ τῶν ἰδίων. Ἐπίσης τὴν βραχυγραφίαν Λεξ. Ἀρχ. κακῶς ἐρμηνεύει ὡς: Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον παράρτημα « Ἀθηνᾶς » 1-6^Α. Τὸ ὁρθὸν εἶναι ὅτι ἐν τοῖς τόμοις τῆς Ἀθηνᾶς 26-30 ἔχουσι δημοσιευθῇ ὡς παραρτήματα τοῦ περιοδικοῦ τούτου τὰ ὑπ' ἀριθ. α-ε τεύχη τοῦ Λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου, ἔτι δὲ δύο ἀνεξάρτητοι τόμοι τοῦ Ἀρχείου τούτου ἀριθμούμενοι ὡς Ε καὶ Σ. Ὡσαύτως ἀναφέρων τὴν « Νεοελληνικὴν σύνταξιν » τοῦ Α. Τζαριτζάνου παραπέμπει εἰς τὴν Α' ἔκδοσιν τοῦ ἔργου Ἀθῆναι 1928, ἐνῶ τοῦτο ἔχει ὡς γνωστὸν καὶ δευτέραν ἔκδοσιν εἰς δύο τόμους 1946, 1953.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς πραγματείας ἀποτελεῖται ἔξ ἑξ κεφαλαίων ἐν οἷς ἐξετάζονται κατὰ σειρὰν 1) τὸ ἄρθρον 2) ὀνόματα ἥτοι εἰσαγωγὴ εἰς τὴν κλίσιν τῶν ὀνομάτων ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ 3) κλίσις τῶν ὀνομάτων ἰσοσύλλαβα-ἀνισοσύλλαβα 4) ἐπίθετα 5) ἀριθμητικὰ 6) ἀντωνυμῖαι. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ὅμως ἐγκαταλείπει τὴν εἰς κεφάλαια διαίρεσιν, ἐν ὑποτίτλοις δὲ ἐξετάζει ὑφ' ἑν ζητήματα ἀσυνδύαστα ἥτοι εἰς μὲν τὸ πρῶτον τμῆμα τὴν κλίσιν τοῦ ῥήματος εἰς δὲ τὸ δεύτερον πάντα τὰ ἄκλιτα μέρη τοῦ λόγου.

Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ὁ συγγραφεὺς λησμονῶν ἐνίοτε ὅτι ἐξετάζει μορφολογίαν μετατίθεται εἰς ζητήματα καθαρῶς συντακτικά. Οὕτω π.χ. ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ, ἐνθα ἐξετάζονται τὰ ἐπίθετα, παρατίθεται ἐν σ. 47 ὁ τρόπος συγκρίσεως « πῶς γίνεται ἡ σύγκρισις ». Ἡ ἐξέτασις τοῦ φαινομένου τούτου εἰς τὴν Γραμματικὴν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔκφρασις τῆς συντακτικῆς ταύτης σχέσεως δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ μορφολογικοῦ τινος στοιχείου ἀλλὰ διὰ συνεκφορᾶς, ἀποτελεῖ σφάλμα μεθοδολογικόν. Εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἀναφέρονται ὁρθῶς αἱ διὰ παραγωγικῶν στοιχείων ἐπιτυγχανόμεναι σημασιολογικαὶ ἔννοιαι ὑποκορισμοῦ ἢ μεγεθύνσεως. Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ

ἐν σελ. 56, ἔνθα ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον ἀλληλοπαθῆς (δηλ. ἀντωνυμία) ἀναφέρονται μὲν οἱ διάφοροι τρόποι ἐκφράσεως τῆς σχέσεως τῆς ἀλληλοπαθείας, οὐδεμία δὲ ἀντωνυμία αὐτοῦ τοῦ εἴδους δίδεται, ἅτε ἀνύπαρκτος.

Ἐν σελ. 64 τοῦ δευτέρου μέρους τῆς πραγματείας του μετατίθεται πάλιν ἀπὸ τῆς μορφολογίας εἰς τὴν σύνταξιν: χρῆσις ἐνεστιῶτος μὲ σημασίαν ἀορίστου, χρῆσις β' ἀντὶ τοῦ γ' ἐν. προσ. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σελ. 66, ἔνθα τὴν μορφολογικὴν ἐξέτασιν τῆς ἐξαφανισθείσης, ἄρα ἀνυπάρχτου εὐκτικῆς, ὑποκαθιστᾷ ἡ παράθεσις τρόπων ἐκφορᾶς τῆς ἐννοίας τῆς εὐχῆς. Πβ. καὶ σελ. 67.

Χωρὶς λόγον παρεμβάλλει ἐνίοτε φράσεις ἐκ τοῦ ἰδιώματος μὴ ἀναγκαίας διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μορφολογίας του, ὡς π.χ. ἐν σελ. 52, 26, 81.

Ἄλλως βεβαίως ἔχει τὸ πρᾶγμα ὅταν τοῦτο ἐπιβάλλεται ὡς π.χ. ἐν σελ. 30, ὅπου διὰ τῆς παραθέσεως στίχων δημωδῶν ᾠσμάτων ἀποδεικνύεται ἡ διατήρησις ἐν τῇ γλώσσει τοῦ λαοῦ μορφολογικῶν στοιχείων, ἅτινα ἄλλως τείνουν νὰ ἐκλείψουν. Καὶ ἐν σελ. 23, ἔνθα διὰ δημωδῶν ᾠσμάτων μαρτυρεῖται παλαιότερα χρῆσις τῆς γενικῆς.

Οἱ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιούμενοι γλωσσικοὶ ὅροι δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνοι πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐπιστημονικὴν ὀρολογίαν. Οὕτω τὴν ἀποβολὴν τῶν συμφώνων β, γ, δ, παρατηρουμένην εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἰδίωμα, ὀνομάζει κώφωσιν. Ὁ ὅρος οὗτος οὐχὶ μόνον δὲν χρησιμοποιεῖται καλῶς προκειμένου περὶ συμφώνων, ἀλλ' εἶναι προσέτι ἐσφαλμένος, καθ' ὅσον τὰ φωνήεντα μὲν δύνανται νὰ πάθωσιν καὶ κώφωσιν, τὰ σύμφωνα ὅμως μόνον ἀποβολήν. Κώφωσις καὶ ἀποβολή εἶναι ὅροι ἐπιστημονικῶς διάφοροι. Κακῶς ὡσαύτως χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος σύμπτυξη, δι' οὗ ὁρίζεται τὸ ἐξηπλωμένον εἰς τὸ ρόδιον ἰδίωμα φαινόμενον τῆς συναιρέσεως ἢ μάλλον, ὡς ὠνόμασε τοῦτο ὁ Χατζιδάκις τῆς συγχωνεύσεως τῶν δύο α εἰς ἅπλου α. Ἐν σελ. 40 καλεῖ «διπλόγενα» τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα, ὧν μετεβλήθη τὸ γένος. Ὁ ὅρος θὰ ἤρμοζεν εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἀμφοτέρω τὰ γένη ἐχρησιμοποιοῦντο παραλλήλως ἐν τῷ ἐνικῷ. Τὰ παραδείγματα δὲν ἀποδεικνύουν τοιαύτην χρῆσιν.

Εἰς τὸ περὶ ρήματος τμῆμα τῆς διατριβῆς (σ. 91) πραγματεύεται ἐν κεφαλαίῳ τὴν χρῆσιν τοῦ εὐφωνικοῦ ν εἰς τὰ ρόδια ἰδιώματα: «Τὸ α' καὶ γ' πληθ. πρόσωπο τοῦ ἐνεργητ. ἐνεστ. τῶν βαρυτόνων, τὸ γ' ἐνικὸ καὶ τὸ α' καὶ γ' πληθ. πρόσωπο τοῦ παρατατικοῦ καὶ ἀορίστου παίρνουν εὐφωνικὸ ν στὸ τέλος. Τὸ ν αὐτὸ προφέρεται καθαρὰ ὅταν ἀκολουθεῖ ἄλλη λέξις, ἐνῶ ὅταν δὲν ἀκολουθεῖ δὲν ἀκούεται, τὸ τελευταῖο ὅμως φωνήεν γίνεται λίγο ἀνοικτὸ μὲ ἔρρινη προφορά: «ἔγραψε», «ἔγραψέν του». Τὸ ἴδιο ν παίρνουν ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ παρατατικοῦ στὸ παθητικόν, τὸ γ' ἐνικόν, τὸ α' καὶ γ' πληθ. προσ. τοῦ ἀορ. στήν ὀριστική, τὸ πρῶτον καὶ γ' πληθ. στήν ὑποτακτική: «ἑστέκουντο, ἑστέκουντον κι' ἐμιλοῦσα». Ὑπὸ τὸ χαρακτηρισζόμενον ἐνταῦθα εὐφωνικὸν ν κρύπτονται τρία γενετικῶς διάφορα ν. Πρῶτον τὸ

κληρονομηθὲν ν, ὅπερ εἶναι ληκτικὸν τῆς κληρονομηθείσης καταλήξεως (π.χ. *λύομεν, ἔλνον, ἔλυσαν* κλπ.). Δεύτερον τὸ γνωστὸν εὐφωνικὸν ν τοῦ γ' ἐνικοῦ προσ. τοῦ παρατατικοῦ π.χ. *ἔλυε(ν)*, καὶ τοῦ γ' πληθ. προσώπου τοῦ ἐνεργητ. ἐνεστ., π.χ. *λύουσι(ν)* κλπ. Τρίτον τὸ ἐντεῦθεν μεταδοθὲν εἰς τὰς λοιπὰς προσωπικὰς καταλήξεις ν. Ὁ κ. Χ. Παπαχριστοδούλου τὸ ν καὶ τῶν τριῶν τούτων περιπτώσεων ὀνομάζει εὐφωνικόν, βασιζόμενος ὅχι εἰς τὴν ἱστορικὴν γένεσιν, ἀλλὰ τὴν σύγχρονον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο δικαιολογεῖται, ἔφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐξετάζει ἱστορικῶς, ἀλλ' ἀπλῶς περιγράφει τὴν κίνησιν τοῦ ῥήματος εἰς τὸ σύγχρονον ῥόδιον ἰδιῶμα. Ἐν τῇ περιπτώσει δ' ὅμως ταύτῃ εὐφωνικὸν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ μόνον τὸ ν τῶν ῥηματικῶν καταλήξεων, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν πτωτικῶν, ὅπερ οὗτος τοποθετεῖ ἐν παρενθέσει, ὑποδηλῶν οὕτω τὴν ὑπὸ ὠρισμένας περιστάσεις προφορὰν του, ἥτοι τὴν αὐτὴν ὡς καὶ εἰς τὸ ῥῆμα χρῆσιν. Σημειωτέον ὅτι ὅπως ἐξηπλώθη τὸ ν εἰς τὰς προσωπικὰς καταλήξεις, οὕτω καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ἐξαπλοῦται ἀναλογικῶς καὶ εἰς περιπτώσεις καθ' ὧς δὲν ἔχει ἱστορικὴν ἀφειρησίαν, π.χ. *κλῆμα(ν), πλῦμμα(ν)* κλπ.

Ὡσαύτως ἡ παρεχόμενη ἐρμηνεία τῆς νεωτέρας καταλήξεως τοῦ πληθυντικοῦ τῶν πρωτοκλίτων -ες δὲν μᾶς εὐρίσκει συμφώνους: « Ἀπεναντίας ἡ κατάληξις τοῦ πληθυντικοῦ τῶν πρωτοκλίτων ἀκολούθησε τὸ -ες τῶν τριτοκλίτων κι' ἔτσι εἶπαν: οἱ κλέφτες, οἱ τιμές, οἱ κόρες ἀντί: αἱ τιμαί, οἱ κλέπται, ἐπειδὴ τὸ -αι ἦταν κακόφωνο ἀφοῦ ἔχασε τὴν ἀρχαία προφορὰν του ». Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις ἔχει ἀναπτύξει ἀπὸ μακροῦ ὁ Χατζιδάκις διδάξας ὅτι μετὰ τὸν μονοφθογγισμόν τῆς διφθογγου -αι καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐξέλιξιν τοῦ ἐκ ταύτης προσελθόντος ε εἰς ε̃, τὸ ε̃ τοῦτο τῆς καταλήξεως τῶν πρωτοκλίτων ἐθεωρήθη γυμνὸν ἔναντι τῆς καταλήξεως -es τῶν τριτοκλίτων, διὸ καὶ προσέλαβε κατ' αὐτὴν τὸ τελικὸν -ς. Ἄρα πρόκειται οὐχὶ περὶ κακοφωνίας, ἀλλὰ περὶ μετασχηματισμοῦ ὃν κατέστησαν ἀναγκαῖον προσηγηθεῖσαι φωνητικαὶ ἐξελίξεις¹.

Τὰ παρατηρήματά μας εἰς τὴν κρινομένην διατριβὴν τοῦ κ. Παπαχριστοδούλου θὰ ἡδύναντο οὕτω νὰ αὐξηθοῦν κατὰ πολὺ. Ἐν τούτοις ὅσα ἐνδεικτικῶς ἀνεφέρομεν σκοπὸν εἶχον ἀπλῶς νὰ δείξουν, ὅτι παρὰ τὴν ζωηρὰν ἔφεσιν τοῦ συγγραφέως, δὲν κατώρθωσεν οὗτος νὰ δώσῃ ἐν σύνολον ἐπιστημονικῶς ἀπηκριβωμένον καὶ μεθοδικῶς κατατεταγμένον. Εἶναι τοῦτο φυσικόν, διότι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι εἰδικὸς γλωσσολόγος, ἀλλ' ἄριστος ἐκπαιδευτικὸς, ὅστις διαθέτει τὸν χρόνον τῆς σχολῆς του εἰς θέμα ἀγαπητόν, τὴν μελέτην τοῦ ἰδιώματος τῆς γενετείρας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν διστάζομεν νὰ ἐπαινέσωμεν τὴν προσπάθειάν του ταύτην, τιμῶντες οὕτω τὸν ἄνδρα καὶ ἐνθαρρύνοντες αὐτὸν εἰς τὸ ἀξιόλογον ἔργον, ὅπερ ἐπιχειρεῖ,

μὲ τὴν σύστασιν νὰ προσέξῃ περισσότερον τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγάλου διδασκάλου του, ἱκανὴν νὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ σφάλματα, ὥς τὰ ἄνωτέρω ἐνδεικτικῶς σημειωθέντα.

Τὴν ὥς ἄνω εἰσήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Κουρμούλη ἀποδέχεται ἡ Ἐπιτροπὴ, μετὰ συζήτησιν δὲ ἀποφασίζει ὅπως εἰς μὲν τὸν κ. Σταμ. Καρατζᾶν, συγγραφέα τῆς μελέτης «*L'origine des dialectes Néo-Grecs de l'Italie méridionale*» ἀπονεμηθῇ πρῶτον βραβεῖον μετὰ χρηματικοῦ ἐπάθλου δρχ. 8.000, εἰς δὲ τὸν κ. Χ. Παπαχριστοδούλου, συγγραφέα τῆς μελέτης «*Μορφολογία τῶν Ροδίτικων ἰδιωμάτων*», ἔπαινος μετὰ χρηματικοῦ ἐπάθλου δρχ. 2.000.

Ἡ Ἐπιτροπὴ
Γ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ, Εἰσηγητὴς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
Σ. ΚΟΡΡΕΣ